

173802

1927

N5

ХВР БОЛИШ ШЛАХ

V.N. Karazin Kharkiv National University

00389414

5

КЕРГОВИРЕН

БІБЛІОТЕКА
Обл. Правління Спілки
Рад. Письменників

18/125 14655

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 5

(50)

3515

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ІЛХУ
Лит. № 173802

ТРАВЕНЬ

1927

5(47.714) „1927“ = 91.79

Укрголовліт № 2142/кв. 1927. Перша друк. ДВУ. Зам. № 1299. Тир. 3.500.

ЗМІСТ

	Стор.
В. Стефаник — Новели	5
В. Сосюра. — Відповідь. Вірш, посланіє	9
Г. Брасюк. — В потоках. Оповідання ч. II	19
М. Сайко. — Поезії	49
О. Демчук. — Просте оповідання	54
Л. Чернов. — Поетам України. Поезії	61
П. Коломієць. — Поезії	63
Т. Масенко. — Весна. Поезії	65
Є. Скальд. — Рибалка Івча. Оповідання	66
Л. Гребінка. — Наймит. Поезії	76
В. Станко. — За відходом дня. Поезії	77
 М. Слабченко. — До методології історії робітничого класу . . .	 78
М. Пивовар. — Проблема енергії	86
А. Борис. — Наука про поведінку людини, як проблема нашого часу	98
А. Філіпов. — Психологія і рефлексологія	111
З. Гуревич. — Полове життя сучасності в світлі соціальної гігієни	128
 О. Шетліх. — Спогади про П. А. Грабовського	 142
М. Сулима. — Де що про зниклі дієприкметники	145
 Я. Полфіоров. — Музичні силуети	 168
Г. Хоткевич. — До історії кобзарської справи	180
Неоголошений лист Івана Франка	189
 Хроніка	 191
 Бібліографія	 207

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

НОВЕЛИ

ВОВЧИЦЯ

Оце я вернув з похорону моєї приятельки з дитинячих літ. Ледве витягав ноги з русівського, густого болота, а таки довів вовчицю до її ямки. В тонкі дошки її деревища груди землі дуже брутално гримали. Не багато нас було і всі дивувалися, що я між ними був. Та вони не знали, хто була вовчиця.

Як я почав ходити до школи, то вона у своїй наївності кликала мене до свободної хати і просила перечитати їй звиток з бляшаної труби, щоби вона знала, що там є. Крім „Кнігініцьких“ латинкою я не міг нічого більше второпати. Аж геть пізніше, як я був в гімназії, той звиток показався шляхоцьким дипломом для родини Кнігініцьких.

До її убогої хати всі багачі, всі попи, всі жиди¹⁾ посилали на нічліг всіх бідних і заблуканих.

Зниділим і брудним шляхтичам вона казала:

— Не блукайте по світі, а приставайте до людей, бо люди не люблять шляхти. Панщина навчила їх, хто ми є, і тому і я лишилася з голою шляхоцькою трубою. Ночуйте, я вас погодую, а рано йдіть між люди і приставайте до них.

А злодієві говорила:

— Ти, небоже, не кради, краденим не погодуєшся, але йди просто і вбивай і ставай чоло до чола. Як твоє чоло розсиплеться, то нема утрати, а як багачеві впаде від твоєї ноги, то з гонором підеш покутувати. Я тебе переховаю, я тобі сорочку виперу й нагодую, але не наскакуй потайки на дурні маєтки.

А покритку з тяжких наймів у великих чоботах, і з засохлими сльозами на молодім лиці потішувала:

— Ти, небого, не журися, бо як уродиш файного байстрючка, то маєш силу, тебе бідну і так ніхто не візьме, а він виросте дужий на твоїх грішних руках. Ти посивієш, проклята між людьми, а він виросте і обітре своїми кучерями гріх із тебе. Я викупаю твою дитину, а ти подужаєш, ти молода і заробиш на нього. Не цокай чолом у мій поріг, а сідай на постелі і проси бога за свою дитинку.

Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона зодягала і кормила із своєї бідної долоні.

¹⁾ Залишаємо без змін мову оригіналу, що передає своєрідність місцевих діалектів. — Ред.

Перед війною вона розпустила своїх доньок по роботах у світ. А було їх багато, а сама дальше приймала всіх грішних людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами, шугала поміж сусіди, як вовчиця, щоби нагодувати своїх безталанних гостей. А як війна кінчилася, то її доньки з дітьми почали сходитися до неї. Зяті були Прусаки, Москалі, Поляки, Італіяни з неволі й Українці з німецьких таборів. Старій вовчиці дуже тяжко було їх годити в малій хаті. Під чорною Матір'ю божою вони забирали місце для своєї нації. Вільгельм, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді допоминалися в тій хатині домінуючого місця. І серед шаленого крику і бійки нераз попадав на землю Вільгельм, або Микола, або Ленін. Тоді моя приятелька зізала з печи, ховала портрети в пазуху і вночі прибівала цвяшками назад до стіни; щоби жоден зять не бив доньки.

По війні всі порозходилися, лиш лишився внук від Німця, бо батько його поїхав до свого краю, а його мама лежить тут на могилі.

Німчика я нераз бачу, як звертає чужі вівці і тоді їду до його хати і бачу через вікно, як мирно під Матір'ю божою примістилися царі, революціонери і поети.

БРАТТЯ

ДАВНЯ МЕЛОДІЯ

Я з сестрою у білих сорочках сиділи на печі. Мама, ще дуже молода, чекала на братів. Її біло-мережані рукави радуються, що покривають її міцне тіло.

— Діти, як прийдуть браття, то не пустуйте, а тихонько сидіть, там на горні є медівники і цукор. Беріть собі скільки хочете, лиш будьте чемні.

Небавом перед вікнами ми почули скрепіт великих чобіт на морозі. Гураган давньої мелодії вирвався з дужих грудей. Іде коляда про лицаря, як йому дорікає його вірний кінь.

— „Продаш ти мене, згадаш ти мене“...

І оповідає той кінь своєму лицареві, з яких то побоевищ він його виніс: і з половецького, і з турецького, і з московського.

Рефрен української історії мужньо звучав у того коня:

— „За мнов гармати, як грім гриміли“...

Тих гармат я збоявся та засунувся назад на піч. Але з жалю за конем я розплакався, а Марія казала: „ти все дурний“, — за це дістала від мене попід ребра і сама почала ревіти.

Мама ледве нас успокоїла.

Увійшли браття до хати, на столі стояли калачі великі, як вони. Колядують мамі, колядують Марії, а за мною на печі все гармати як грім гримлять і я гину побачити того коня, бо то був кінь інший як оці наші, що тягнуть плуг.

— Брате Семене, то ще ми заколядуємо твому хлопцеві.

— Прошу, панове браття.

— „Ой рано-рано пан Василь устав, при першій свічці личенько вмивав, при другій свічці суконки вбирив, при третій свічці коника сідлав“.

Я чув себе вже в сідлі і твердо постановив ніколи свого коня не продавати.

— Ходи дякувати браттям.

Взяв мене на свої руки і я цілував кожного з них у залізну руку. Як заплату, я дістав від кожного грейцар¹⁾, а як моя долоня вже не могла змістити стільки грейцарів, то моя мама забирала їх у червону хустку. Мені від цілування аж губи спухли, та я таки всіх доцілував, а тато заніс мене на піч.

Я щасливий заснув, з кулачка розгубив братні гроші, але гармати як грім гримлять до сьогодні за мною.

„СЛАВА - ЙСУ“

Присвячую Семенові Зінкевичові

I

Я знаю Снятин від року 1881, як мене післали там учитися у другу нормальну класу. По школі я вилазив на найвищу яблоню у сусідів міщан і довго дивився на Русів, але його ніколи не бачив, бо він у долині. Моя мати приходила до мене і давала „шустку“, щоби я не вилізав високо на деревину, бо можу розбитися, а Русова однако не побачу.

Директор школи, як я мав до нього діло, не дозволяв мені іти з ним разом, лише ззаду за ним.

Я дуже дивувався.

Мій сусід у шкільній лавці Тавбер все приносив до школи оселедці. Ми оба так пересякли оселедцями, що учитель тікав від нашої лавки, а моя мама, як прала сорочку, то казала: „Боже, чого в тій школі бочки з оселедцями!“ Тавбер тепер у Відні має магазин колоніальних товарів і їсть солонину і шинку.

Міщанин, в якого я був на квартирі, одного вечора розказав, що царя московського вбили. Я тоді не був монархістом і це мене ані трошки не зворушило.

Видко, що я тоді мав нещасливу фізіономію, бо як ішов на ринок шукати мами, то діставав від незнайомих жінок яблуко, обарінки²⁾ й цукор.

— На, небоже, це за мого Іванка, або Василька.

Всі ті дарунки я збирав у пазуху, а як уже здибався з мамою на ринку, то вона зараз сідала зо мною і вперед перебирала мое волосся, чи нема де „нєндзи“. Потім цікавила її віддута пазуха.

— Хлопче, де ти це набрав, чи ти не крадеш?

Як я об'яснив мамі, відки стільки добра в мене набралось, то мама сказала, що за кожний обарінок і яблуко треба молитву говорити. Я так не любив говорити молитви і митися, що від милосердних жінок я тікав, як заяць.

¹⁾ Грейцар — менше копійки.

²⁾ Обарінок — бублик.

II

Давні роки минулися у гімназії коломийській і дрогобицькій. По maturі я знов зблизився зі Снятином, треба було міщанам читати реферати, організовувати товариства.

Міщани були завзяті і подобалися мені. Час університетських студій у Кракові не перервав моїх зв'язків з міщанами. Декілька часів в Снятині сидів стало Кирило Трильовський і Лесь Мартович.

Міщани гомоніли, браталися з мужиками і робили партію радикальну. Вибори, маніфестації. Старого Грицька Запаренюка тягнуть жандарми під арешт, виборці - українці на ринку Снятина присягають вічну любов Україні, жандарми розгоняють.

Трильовський впроваджує до Снятина тисячу січовиків у червоних лентах, польське правління непокоїться, та нічого не заказує.

Загальне голосовання. Стаю кандидатом від радикальної партії до Віденського парламенту. Мушу виголошувати кандидацькі промови (хай мені боги дарують у своїй великій ласці цей великий гріх) і виходжу послом. Більшого упокорення не зазнав я, коли вислухував промови моїх колегів у парламенті. Без знання мови, без програми, без темпераменту все те робило на мене враження штабаків із першої класи. Якби не чотири наші бесідники з клубу, які виголошували промови і розумні і гарні, то дійсно треба було соромитися за українське представництво.

III

Я став головою філії „Сільського Господаря“, головою філії „Просвіти“, головою повітової управи радикальної партії і ще більше голов було в мене на шиї. Перед тисячами слухачів реферував про союз України з центральними державами з Берестя - Литовського. Поляки знижилися й говорили кожному будячкові „Слава - йсу“. Я їх успокоюю: „Не бійтеся, ми лиш ваш ґрунт заберемо, а самі ви будете жити як у раю без податкових тягарів. Все те хай тверді мужики забирають на свої плечі.

Війна. Львів наш. Мужики тікають з фронту. Треба покидати Львів, починається велика трагедія, яка до тепер триває.

IV

Тепер я ходжу по Снятині, купую що найдешевше і вже ніхто з мужчин мене по дорозі не задержує. Одні з них пішли в підземелля у ясний сховок, другі гріються на сонці теперешніх можновладців. А мене вітають лише жінки словом „Слава-йсу“. Лиш вони одні пам'ятають ще мене і я їм вдячний.

— „На віки слава“ жінки!

В. СОСЮРА

ВІДПОВІДЬ

Посвята: В. Корякові

„Ми на горі всім буржуям
Мировой пожар раздуем“ ...

А. Блок

„В царях знайшли свою опіку і рідню,
в буржуазії власний спокій, лінє і сон.
Це ж ви республіку пошили у брехню
і безоглядно повтікали за кордон.

П. Тичина

ВСТУП

Вирує в кожному краю...
Уже пливуть грозові тучі...
Шановний пане Маланюче,
ми ще зустрінемось в бою...
А поки — відповідь свою
я вам пишу на крик жагучий,
на марний крик до: „серцевини
слабої нації“, де мла,
і в порожнечі вітер лине,
де вже не здібні ні до зла,
ні до добра... Там дух Загину
упав, самотній, на коліна,
і кров тече з його чола...
бо серцевина та згнила!

І

Була Україна степова,
та дні нечувані настали,
гармати й трактори зорали
їй теплі груди... І в грозі,
у муках голоду й блокади,
коли палали барикади,
через добу червоних зір,
під гул загонів капітала,
розстрілів зойк і плач і сміх —
„Вперед за Ради!“ написала
вона на прапорах своїх...
А ви?... Що ви тоді робили?...
Кого розп'ять хотіли ви?..

В журбі, у шелесті трави,
чиї незлічені могили
ваш гнів останній і безсилий
лишив на огненних шляхах?!
... печать руїн, погромів жах,
і плач дітей осиротілих
на кров'ю зрошених полях...
Ви на одрізи, на ножі
хотіли знов її шпурнути,
коли: „Чи бути чи не бути?“...
в пожежі встало!... Нам чужі,
ви світом прокляті, забуті,
ви захлинетесь у отруті,
що нам готуєте... Вже час.
Залізний крок розчавить вас!
В цей час закоханий, пііта,
байдужим бути не можу я.
Нехай, мов вибух динаміта,
на спів нового езуїта
лунає відповідь моя!
І сум і мари про минуле
не обгортали марно нас...
Був тільки гнів старих образ...
І так стискалось серце чуле,
що наче зір од болю гас...
Та знали ми, що в цьому гулі
іде Комуністичний час...
І йшли вперед!... Ми все забули,
одна мета спаяла нас.
І стали ми, мов шмат із стали,
в борні незмірено тяжкій...
Бо власне щастя й супокій
під ноги ми давно втоптали...
Ах, Україно, Україно!..
Хіба страшні погрози пізні,
коли сини твої залізні
завжди готові до загину,
в революційному огні,
за дні твої, за кращі дні.
Вже далі криця залива,
і димарі ростуть без краю...
Була Вкраїна степова,
але такої вже немає,
і гасло: „моя хата з краю“
ковтнула днів минулих тьма.
Ви добре знаєте, що так,
що ці слова мої правдиві.
Але Ви хочете у зливі
огню і „кари“, на селян
знов кинуть горя океан?...

Та дні не ті. Зламався істик...
 Ви — не фашист, а лиш фашистик.
 У Вас думки і серця стук
 для Клемансо і Муссоліні...
 Ви тільки трупи жовто-сині,
 що впали на холодний брук...
 І белькотіння про Європу
 в Вас дійсно пахне Конотопом.
 Ми живемо в країні Рад,
 ми волю видерли із крові...
 і може тільки психопат
 злучити Маркса з Соловйовим...
 і слать на нас містичний гнів,
 що нуждарі усіх країв
 не хочуть бути гарматним м'ясом,
 але мети свідомим класом,
 що світить їм із даліни...
 Колись пани у вир війни
 шпурнули нас, немов в безодні...
 А Ви, як піп: „Це — гнів Господній!...“
 нам кричите іще й сьогодні
 з роздертої Галичини...
 Ви на абстракцію, на бога,
 звалить їх хочете вину,
 щоб знов дурить... яка ж убога
 в Вас філософія... і нам
 такий вже не підходить крам.
 Собі дорожче... брехень гать
 ми вже розбили... скиньте маску!
 Й за стиль такий простіть, будь ласка,
 за ці епітети й слова,
 бо ми вчимося торгувать.
 Я навіть можу з Церобкопу
 прислать безплатно Вам для гробу
 соснових дошок... бо ніде
 й ніхто таких Вам не знайде,
 ніде, ні в кого і ніяк...
 А в тім, пробачте. Що ж це я
 Вам буду слать добро народне...
 та Ви й в гробу лежать не годні,
 і він образиться... не слід.
 Вас просто - так! Що, пане? Зблід?!...
 Уже затіпались коліна,
 і стали, наче холодець,
 безвольні м'язи?! Заспокійтесь...
 Співайте, пане, плачте, смійтесь...
 Це я жартую. Крові мак
 ударив в голову і в груди!...
 я Вас лякати вже не буду...
 Ви — перелякані і так.

Це почуття у Вас незмінне
ще з тих часів, з тих днів, коли
нам росіяни помогли
прогнать Петлюру з України...
Ті, що прогнали й Смердякова
огнем гармат і бомб і слова,
хоч як він, бідний, не хотів,
але не вдержавсь і поплів
в Константинопіль... Добрий час.
Ми і в Європі знайдем вас!

II

„Ми живем, как на бивуаке“.

Л. Троцький

Ми живемо, як на поході,
готові всі що-хвили в путь...
Бо не із Заходу, а Сходу
вітри історії гудуть...
На те в нас криця і залізо,
щоб вам під їх смертельний спів
не довелося більше різать
в ім'я Христа робітників!...
Це правда, пане, так і є,
що світ цілий від крові „багров“...
та не Христос на фоні заграє,
а постать Леніна встає!...

Над Римом виснуть, наче тіні,
знамена чорних перемог...
Ми тут наймення „Муссоліні“
своїм собакам даємо.
Тим швидше гнів ланці поносить,
чим дужче тиск його лабет, —
йому вже перебили носа,
а ми — зламаємо хребет.

У кабінеті кардинал,
залитий золотом і кров'ю...
і з синіх вуст облудне слово
поволі родить... о, скандал.
Туди, де даль набой рвали,
вела рабів його рука...
убога постать кардинала
в нас лиш огиду виклика.
Для вас — скарби, любов і вина,
рабами — засіб і мета...
О скільки спалено невинних
ім'ям химерного Христа?...

Танцюйте швидше ваш канкан,
його скінчить удар багнета!...
Революційному поету
чужий, ворожий Ватикан!
У ритмі музики шантани,
і тротуари золоті...
... А передмістя в зледі тане,
і ще далеко до мети...
Там діти схудлі, наче квіти,
що вбив мороз у - осени...
... А в місті жевжики тендітні
„Війни“, кричать: „Іще війни!“
Щоб у Туреччини забрати
политі кривцею лани...
О, ми покажем, вам „війни“,
ляльки напудрені, прокляті...
Танцюйте швидше ваш канкан,
його скінчить удар багнета...
Революційному поету
чужий, ворожий Ватикан.

III

„Як в нації вождя нема,
тоді вожді її — поети?!“
Да... На вождя претендують
в Вас пельки стане!...
та селяне
таких поетів не схотять.
Не Вам бруднить ім'я Тичини
і називать його рабом...
Лиш сяйво кидає кругом
цей світлий геній і людина!...
Він зрозумів, відчув наш вік
і не боїться ваших критик...
Жалкий, безумний сибаритик...
Ви — тільки пил од його ніг.
Гойдає даль заграви рижі,
і хлюпа кров — землі вино...
Петлюра дні скінчив в Парижі...
Ви - ж — не Петлюра й не Махно.
Замив їх рухом океанним,
немов пісок, останній бій...
Не Вашій музі, пане мій,
спинити світ новий, багрянний!...
Греми, пеан мій огняний,
назустріч панському пеану!
О, Вам досадно, знаю я,
що Ваші кривні десятини

рука могутня селянина
назавжди видерла в боях!..
І Вам ніколи не вернути,
туди, де верби золоті,
в тиші солодкої отрути
раптових зустріч, даль різьбить...
Вони пройшли, як сон, як мить...
І марно гнів шматує груди
і горло Вам... і так болить
жорстоке серце... Вас прикуто
до мрії марної навіки...
Могила... виправить... каліку...

IV

В залізо знов надхненно лину,
забув я рідную ріллю...
Комуністичну Україну
я так люблю!..
Вона — моя... Мені другої
уже не треба на віки.

.....
Над полем грізний траур бою,
ідуть, хитаються полки...
В диму огонь шумить і тане...
Гори, душе моя, гори!..
Вже над Шанхаєм Гоміндана
шумлять знамена крізь вітри!..
В безумі бруду і наруги
нехай до хмар летить мій гнів!..
Я так люблю в країнах других
робітників!
Я так люблю в країнах других
такі ж пориви, як і в нас,
із моря безуму і бруду
в комуністичний час.
О любі дальні різномовні,
у різнокольорних морях!..
горять світи у хмар бавовні,
і лине жах...
То — жах того, хто звик, щоб люди
віки робили на його,
тепер йому у брови й груди
огонь...
Крізь крові чад і куль ридання,
що пробивають волі путь,
вже от Всесвітнього Повстання
пани не утечуть!
Ми пригадаєм наші муки
в забоях душних, на полях,

де марний труд ламав нам руки
й сушив наш мозок... линь же, жах,
в обличчя ситим ненажерам,
ти бий огнем в небес озера
й на хмари Льоріган-Коті,
на тонкі нігті в манікюрі,
на дим сигар... В моїй груді
така жага, такі там бурі!..
Я вже забув слова пощади...
Палайте ширше барикади!..
За залпом — залп!.. Нужда тіка!..
Холоне ворога рука...
На скроні впав зорі іней...
Це — п'ятий акт, остання ява...
І мертво вгрузли в синь криваву,
холодні гудзики очей...
Так, ми йдемо!.. Ми прийдем, пане,
у віршах мого пеану...
„Симфонія мускулатур“¹⁾
Вам не такої заспіває...
Ми Вам „Послання“ згадаєм,
коли Ви станете під мур!..
Ах, перепрошую... Бонжур...
Я перебив солодкі мрії
про Ваш маєток і поля...
Да... Не повернеться „земля“,
як Ваша юність...

Даль шаліє,
все швидше крутиться земля,
біжать світи в краї незнані...
Де батько Ваш і матка-пані?...
Гниють, напевне, десь в землі,
черва жере їх, і у млі
холодні кості їх потрухли,
чекають Вас... і місце там
вже уготовано і Вам.
Надвоє я не розколюся,
не обдурив мене Ваш бред.
Ви лиш пір'інка в бурнім русі,
коли світи біжать вперед!..
Ніколи час так не горів
у світлі місяця і Марса!..
Бо очі Леніна і Маркса
нам протиносять тьму віків,
од них огню спіральні кола,
неначе пісня Комсомола:
„Наш паротяг, вперед лети,
в Комуні будем скоро!..“

¹⁾ Рильський: „Крізь бурю й сніг“.

Нам більше нікуди іти,
над нами зорі... зорі!..
Ми діти тих, хто виступав
в бій на Центральну раду,
хто паротяги залишав
і йшов на барикади!"
Так. Не хвилює Ваша мова
тих, що зросли в крові, в огні...
В Вас одного нема — любови,
і рими кволі та нудні...
Любов і гнів — двигун прогресу
на економіці новій,
й комуністичні інтереси
нас кличуть, щоб фашистське плесо
повстань розвіяв буревій!
Бо тільки ми у гromі бронь
обернем воду на огонь.
Не вий, не вий на прах Тараса,
проклятий пан!.. бо він не твій,
його родив народний гнів,
він є співець нового класа,
що йде тепер в останній бій...
І жив якби Тарас тепер,
він був би членом ВКП!
Пішов би він на бурю-буру,
так, як і всі, за юний клас...
І не 'дного панка із Вас
він сам поставив би до муру...
Він за селян віддав ясні
усі слова і нерви й сили...
Він пригадав би вам ті дні,
коли в тюрмі його гноїли!..
А з Ним і — Ми... — „Вперед, за Ради!"
гукнув би Він... а з ним і маси...
(по всіх світах і штурм і марш...)
Він батько наш, і ворог ваш,
він трубадур нового класа,
і спів його нас шле на ката...
Не вий, не вий же пан проклятий,
над прахом огненим Тараса,
бо той огонь гуде над степом,
його в залізо оберта!..
Да, ви б лизали у Мазепи
не тільки п'яти, а й... Жита
шумлять на нашім полі,
нові шляхи, нові міста,
і комунізм — одна мета
горить для нас!.. Ми чорноброві,
ми кароокі, молоді...
Пожежі вдаль гудуть, руді!..

О, ми прийдем до вас в огні
і в дорогій Галичині,
в країні змученій і нашій
ми розпатроним кодло ваше!
Звичайно, можна тільки в Львові
Вам так писать і слать громи
на нас у дні оці тривожні...
Але громи у Вас порожні,
а в нас?! Ви чуєте: о-у-у...
гуде огонь... прийдіть до нас...
і у вечірній, ніжний час
Вас привітає ГПУ...

V

Робітники усіх країн,
цей час настане скоро, скоро!..
Тоді наллється кров'ю зорі,
і загремить останній дзвін...
Ім грізний сон, нам — юна мить...
Затихнуть радісно заводи...
Крок кавалерії й піхоти
Європі в груди буде бить!..
О, це не казка і не міт
і не легенда Іордана...
Заасфальтовані майдани
під мільйонами кобіт
розтануть воском, і копита
в смолі й крові помчать у даль...
На думку — думка, сталь — на сталь,
вгорі над черепом розбитим...
В циліндрі він лежить на розі,
лиш пальці скручені — до зор!..
І ситий ворон у знеможі
над ним вартує і, крізь сльози,
в останнє криче: „Nevermore“...

Я бачу тіні, рухи й лица,
мурашки морем по мені...
Я наче никну на коні,
зо мною — шабля і рушниця,
мов губи сохнуть од снаги,
і серце щось до крику чує!..
Нехай юрба кругом вирує
бурунно в мурів береги...
Я бачу тінів легіони...
З усіх країв вони ідуть,
всі замордовані, забиті,
в морях восторгу і побіди,
і кроки їх і голос чуть...

Греми́ть надзе́мною грозо́ю:
„Ура!“, „Віва́т!“, і „Слава!“ й „Гох!...“
Он Ма́ркс хитає боро́дою,
ново́го сві́ту Савао́ф...
І Га́йне тінь, з платко́м на ши́ї,
ні́хто смі́ятись так не вміє,
як він і Ба́йрон!.. Во́лг і Се́н
шумля́ть об'єдна́ні пото́ки,
зли́лись живи́х і мертви́х кро́ки,
і в шумі́ гордо́му зна́мен
і́дуть До́мбровський і Ва́рлен!..

Харків — Арте́мівське.
Револю́ції ро́ку 9 - го.

Г. БРАСЮК

В ПОТОКАХ

ЧАСТИНА ДРУГА

Камінним гіпопотамом ревіло місто. Величезна гідра, що розпласталася свій тулуб на базарній площі, хижо гарчала, втягуючи й витягуючи щупальці в лабіринти вулиць. Постаті церков та монастирів, стиснуті камінним натовпом, диким зойком дзвонів рвались у простір. Довкола — комахнею людські істоти. Кожна з них — центр життя.

Ось прошмигнув з портфелем відповідальний адміністратор. Брови насуплені, в очах свідомість: не розпорядиться — життя ж загальмується, стане.

Ось зразковий голова родини, розриваючи натовп, поспішає з своїми комерційними планами: не вигорить — крах!

Когось б'ють, когось обікрали... Каліки. Голодні... Камінь кричить настирливим зойком. Десь вереснув під колесом автомобіля собака. Стурбований міліціонер поспішає начавити кнопку санітарії.

Все в порядку.

За мурами скриплять пера, підшиваються папірці, зводяться рахунки. Хто плаче, хто сміється, хто молиться... Добросердечні хазяйки патрають курей, заправляють криваві шматки ягнят добрим тоном кулінарії...

„Од сирого стерва до заправленого — шлях цивілізації жінки“, — з сарказмом думала Оля, що потрапила до професіоналок останньої категорії.

Вже кілька місяців Оля живе в родині свого батька й послугує за куховарку та прачку. Послугує, як рабиня, таячи зненависть до своєї праці й до своїх експлоататорів.

В родині Миколи Васильовича Ярового причаїлось дві ворожі сили. Межа позначилася вже з першого моменту приїзду Олі.

— Ах, яка шкода, — привітала з щирим жалем Поліна Павловна дочку, — тільки що Шура пішов сд нас...

Оля сумно глянула в далечинь і не відповіла. Увесь час жила осторонь тиха, мовчазна.

Шура приходив майже що-дня.

Це колишній офіцер, тепер біржовий спекулянт та ініціатор різних легальних комбінацій. Поліна Павловна знала, що грошей у Шури — тьма, та це й видно по його бриджах. Ласкава доля хоче зробити щасливою дочку Поліни Павловни, розвівши Шуру з його попередньою жінкою... Сьогодні Поліна Павловна ненароком підійшла до Олі.

— В твої роки я вже мала двоє дітей, а ти й посивієш у дівках.

На відповідь, Оля енергично помішала кашу. Вона не зрозуміла актуального значіння материних слів.

Увечері ж Шура, коли залишився віч на віч, промовив діловим патосом:

— Оля, я вас люблю!

Мовчання.

Шура взяв за руку.

Оля визволила:

— А я не люблю вас...

Шура примружив око:

— Так знайте, я хочу з вами одружитись.

— Це не аргумент, і цього не буде. Будь ласка, залишіть мене раз назавжди з своєю любов'ю — скрикнула роздратовано.

Шура з призи́рством вийшов.

За хвилину вихорем влетіла Поліна Павловна.

— Паршивко! Як ти сміла йому одмовить? Що ти за персону з себе корчиш?..

— Це не твоя справа й прошу, дай мені спокій...

— Ах! — скрикнула Поліна Павловна, націливши бунтівничі очі. Та у відповідь рівносильний бунт. Погляди на момент схрестились.

З бічної кімнати виглянув Микола Васильович, обдав Олю льодовим поглядом і з того моменту остаточно окопався на своїй німій позиції.

Оля самотна лишилась у кімнаті. Взяла паперу й почала писати листа. Писала з запалом, а написавши, відчинила вікно й пустила пелюстки на вітер, сама заби́лась у куток і довго ридала, глухо, безвідрадно, простягаючи руки в далечінь.

По хвилі задуми, вона рішуче підвелась:

— Вирвусь! —

З-під дверей зникли двоє шпигунських очей молодшої сестри — Зої.

Другого дня Оля стояла в черзі чорноробочих на біржі праці. Навкруг кишить людом різноманітного фаху й вигляду. Елементи поліських мод комбінувались з паризькими, етикет демосу — з етикетом бомонду. Зацементовані глиною та вапном юхтові чоботи, наступаючи на шеврові, з незліченними вентиляторами черевички, виголошували удосконалений революцією „мат“, а на відповідь було салонне „пардон“, „мерсі“... Повітря сизе, стисле від випарин та тютюну. Рев. Лайка.

— За що я воював? За вас, буржуази, мати...

— Два роки ходила. Пропустила явку — виключили...

— Яку ще вам справку, щоб ви ноги виправили?

Задуха. Млосно. Нестерпуче штовхають, тиснуть, але очі й думка Олі до віконечка: зареєструватись.

Враз позад неї скрикнула жінка й впала зомліла.

Оля кинулась допомогти. Коли ж повернулася до свого місця, — її зустріла салдацька фуфайка на жіночих плечах:

— Куди лізеш? Стань в очередь...

— Я тут стояла. Всі бачили.

— Було стоять, як стояла. Тут не бульвар бігать на спацір.

— Правильно.

— Та яке „правильно“? Вона он жінку виводила.

— Ну й нехай водиться, — скрикнуло роздратовано жовте обличчя з рудими вусами, — баришням нічого сюди лізти між пролітарію. Хіба ж

не видно, яка тонкошкура. І колись за ними життя не було, і тепер преться, щоб вихватить з-перед тебе сухаря...

І далі, згадавши з десяток матерей, він затяг монолог на пів-години.

Оля стала в самому кінці.

За дві години вона наблизилась до віконечка.

— Довідку з попереднього місця служби, — кинув сухо реєстратор.

Все пропало. Оля схилила безнадійно голову й повернулася, як несподівано їй навздогін:

— Почекайте, товаришко, я звільнюся — тоді з'ясу в голови...

Оля стала під стіною, де стояли ще сотні люди з похиленими головами.

Враз голови стрепенулись, загорілися очі, як на бій — оголошували працю. Натовп бився в один клубок. Руки з картками схрепувались немов списи. Зі споду — вереск, стогін...

Ното homini lupus est. І впала в Олі надія. У неї ніколи не стане ні фізичної, ні моральної сили завоювати в цьому коловороті місце.

— Ходім, товаришко, — лагідно промовив реєстратор.

Вийшли на вулицю. Оля з перших слів відчула якусь симпатію до цього незнайомого. Одверто розповіла про своє нещасливе вчителювання, про безпорадне становище в родині... Вона хоче бути незалежною, працювати.

— Мда! — зі співчуттям промовив реєстратор. Сьогодні ввечері буде нарада правління, я там буду й посилююсь дещо зробити... Може як-небудь на завод пощастить.

Умовились зустрітись після наради.

Оля поверталась додому окрилена надією.

О, безперечно реєстратор їй допоможе!

Які ж є гарні люди в світі!

Вона відродиться до життя, стане справжньою пролетаркою...

І дійсно. Реєстратор зустрів з радісною вісткою:

— Я перебалакав. Завтра оформлю реєстрацію й пошлемо вас на цукроварню. Справа певна.

Оля була безмірно вдячна й щаслива.

В той вечір вона реготалась вперше за довгий час.

І реєстратор радів з Оліної радості. Він підбадьорював Олю, стискаючи її руку в своїй.

Довго гуляли міськими вулицями, оповідаючи одно одному найкумедніші пригоди з свого життя.

Врешті зайшли за простою до реєстратора в кімнату відпочити.

Реєстратор оповідав тоді про те, як через біржу він спас одну аристократку від голодної смерті...

Оля слухала зі співчуттям, заглибившись в себе.

— Її батько колись мав п'ятнадцять тисяч десятин землі... Все життя купалась у розкошах, у вині і от уявіть собі; отут, в оцій кімнаті вона стояла передо мною на колінах і благала, щоб дав їй хоч будь яку посаду... Н-да! Була надзвичайно красива. Струнка як фея, блондинка, блакитні очі і руки як мармур... Я отак підвів її за талію: „Не треба сліз, не треба благань... Кожна жінка має цінність купити право на посаду“.

Оля здивовано глянула в вічі реєстраторові.

Він її обіймав, а очі пожадливо наближались. Не встигла відкинутись, як наздогнав поцілунок.

— На що це? — скрикнула, вирвавшись з обіймів.

— Завдаток! — відповів, дивлячись нахабно їй в очі.

Оля опустила погляд.

— Не будьте ідеалісткою.

Він знову торкнувся її стану.

Оля відскочила, мов опечена.

Реєстратор став урівень і почав тоном офіційного відчиту:

— Хоч так, хоч так, а ви мусите продатись.

Оля здригнула.

— А інакше не будете мати ні найменшої посади. Я для вас можу зробити багато. Нарешті міг би влаштувати ще вашу сестру, чи хто там у вас є...

— Пустіть! — враз скрикнула Оля в руках реєстратора так, що в бічній кімнаті стих гомін.

Реєстратор налився кров'ю, сіпнув за руку Олю і, відчинивши двері, піняво прошепотів:

— Марш, мерзавка!

Оля винувато збігала вниз засміченими й запльованими східцями відчуваючи на собі прошпилюючі погляди з відчинених дверей мешканців:

Мерзавка. Вулична.

Ліс чорний, змокрілий. Брудні хмари спадали імристою мжичкою. Мертве листя вкривало землю, немов трупом після побоїська. Сергій немилосердно топтав його, змішуючи з грязюю. Холод, дощ і грязь всмоктувались йому в обуття, в одіж, в саму душу. Вовком хотілося вити у дикому лісі.

Позад Сергія простягалися сотні верстов поневірянь. Від села до села, від міста до міста. Ні притулку, ні привіту. Всюди допит, анкети, рекомендація партійних, виправдуючі документи. Вже з кількох міст Сергієві довелося тікати. Став такий зацькований, що звичайний погляд людини наводив на його жах, а мусів іти до людей, мусів боротись за життя.

Тепер Сергій досягав стадвадцятиверстової мети. В цьому містечку, що доходив, жив його давній товариш — лікар.

Сергій ніколи ні з ким особливо не приятелював, але тепер хавпавсь за соломинку.

Коли сутінки згускли, Сергій стояв уже біля порогу лікарської квартири. Перед ним була незнайома жінка й ретельно інформувала:

— Я тут лікарка замість Осницького. Осницький вже давно перерівся...

Сергій зблід, поточивсь і ледве затримавсь за одвірок.

— Що з вами? Ви хворий?..

Вона посадила Сергія на стілець і заклопотано почала розпитувати.

Сергієві було байдуже. Край! Розказати, хай заявить...

— Я — зацькований заєць...

Лікарка уважно слухала. Спочатку здивовано, потім що-раз її обличчя темніло від суму. Нарешті вона сягнула до шухляди й подала йому папери:

— Якщо вам вони можуть допомогти — візьміть.

Сергій глянув: „Атестат. Виданий цей Мироненкові Константину Яковлевичу... Метрична випись“...

Невже ця жінка, що вперше бачить, довіряє йому?!

— Візьміть, візьміть!.

Сергій був безмірно вдячний. Він, здавалось, цілком одужав і готовий був пройти ще десяток верстов до ближчого села, але лікарка запротестувала. Він мусить відпочити у неї.

Трохи згодом Катерину Якововну одвідали режисер драмгуртка з цукроварні, та начальник районової міліції. Катерина Якововна познайомила обох їх зі своїм братом — Костем Якововичем.

Цілий вечір був заповнений сміхом, дотепами та політанекдотами.

Під кінець вечора режисер обіцяв написати Сергієві довідку, що він був декоратором їхнього театру й тоді пропав його диплом вільного художника й всі інші документи.

Сергій розваживсь. В очах засвітився вогонь життя.

Скоро Оля одержала від Сергія першого листа.

Сергій був, як і раніш, надхнений ідеаліст. Він, що пройшов довгий шлях поневірянь, вірить у високу шляхетність людини, вірить у самовіддану її жертву.

Оля скорботно посміхнулась. Її очі запливли сльозами. Проте пригорнула листа.

— Мій хороший, мужній. — Він найкращий з людей.

А справді вже тоді й Сергій був не той.

Він одержав посаду декоратора й керовника гуртка малювання в одному клубі провінційного міста. Це давало йому разом заробітку на хліб та на воду. Жив у нетопленій норі, спав на холодній підлозі й для постелі тільки й мав, що дране пальто, в йому ж ходив і на працю.

Сергієві кості, омиті осінніми дощами, тепер стогнали від нестерпучої лютости. Проте запобігти цьому не було ніякої можливості — Сергій не був ще членом профспілки й не міг користуватися державним лікуванням. Незабаром навинулася ще одна халепа.

Оголошено переоблік військовозобов'язаних.

Сергій зовсім не був на обліку.

Він з'явився.

„Заарештуйте і навести справки на місці де жив“, — чиркав військовий комісар у блокноті.

Сергій збентеживсь. Хотів щось довести комісарові, але наперед його ввірвався якийсь гарячий пацієнт. Сергій охоче уступив йому свою чергу, а сам, зібравши документи, врізавсь у натовп.

З того моменту вже не знав спокою.

Його лякала кожна шапка міліціонера, кожний стукіт у двері. Тільки пізніми вечорами, як вертався з клубу, розважавсь.

Поодинокі прохожі, заглядавши обідрану постать, переходили від неї на інший бік. Сергієві пригадувалась байка з дитячої читанки про зайця та жабів — він реготався: „Є такі, що й мене бояться“.

Проте з часом його стала ображати така поведінка прохожих. Самотність розривала йому нерви. Тоді безмовний крик одчаю був схожий, здавалось, на нявчання безпритульного кошеняти, що обмерзло й голодне на вулиці пронизливим писком розрізає глуху ніч. Сергій повертався до своєї нори і здатний був божевільно кричати, лізти на стіну.

Після однієї такої безсонної ночі, він одержав першого листа від Олі.

Він так само хороший, дужий, її любий Сергій.

Те „дужий“ — майнуло в його уяві миршавим кошеням. Сергій болісно розреготався.

Лящали стіни. Пацюки здивовано визирнули на веселий настрій свого сусіда.

Та через хвилину він схопив голову в руки й буйно ридав. Ридав над тим, що загубив своє „я“, свою мужність, ідеал, мету. Його любов — пустоцвіт. Він хороший тільки для Олі. — В житті він непотрібний — загине.

Грошей, грошей — за всяку ціну.

Сергій чітко бачив перед собою образ Олі, свіжо відчував її ласки, барви інтимного споріднення.

Мусить стати певно в життя, мусить вирвати її з лабетів міщанської заїди.

О, де ж вона, любя Оля?

Родина Миколи Васильовича Ярового засідала за вечірнім чаєм. Самовар награвав свою монотонну міщанську мелодію, а навкруг сьорбали солодково — нудну розмову.

Після довгої перерви знову з'явився Концов. Поліна Павловна трималась статечно, намагаючись підкреслити свою увагу гостеві:

— Налий, Олю, Шурі. Вам якої конфітури? О, чом ви не берете тістечка?

— Я дуже дякую, Поліно Павловно.

— „Пульхерія Івановна“ — потай виправляла Оля, але була мовчазна, слухняно розносила чай.

Врешті атмосфера взаємної поваги до того згускла, що гість і господарі взаємно набридли одно одному.

Замовкли.

В цей момент виразно почувся стук у двері.

Зоя побігла відчиняти.

— Скажіть, будь ласка, тут живе Ольга Миколаївна Ярова?

Всі здивовано озирнулись на Олю.

Вона вся зашарілась, очі їй іскрились.

Коли ж увійшов гість — стала смертно-блідною.

Проте підійшла:

— Здрастуйте, Кость Яковович. Ви так змінились. Знайомтесь — мій батько, мати. Мій колишній колега по школі.

Всі неохоче протягували руку, озираючи Костя Якововича з ніг до голови.

Це був сухорлявий чоловік, середнього зросту, з лахмітною руса-вою бородою, пальто на йому мало вигляд шкіри напівоблізлого вер-блюду й викликало на обличчях спостерегачів вираз призирства.

Кость Яковович розгублено водив очима.

На щастя, скоро всі від нього одвернулись, сіла навпроти лише Оля. Руки їй тримтіли, в горлі душили спазми.

— Ви давно приїхали?

— Тільки що з вокзалу.

— А посаду лишили?

— Ні. На день лише.

І замовкли, споглядаючи одно одного страдницькими очима.

З боку ж проймав Олю ласим поглядом Концов. Відчував сік її малинових губ, жагу пружних форм її тіла.

— Ви ж це у якій справі приїхали? — запитав він діловим тоном, підсуючись до Олі.

— Я?.. та я колись вчителював тут. Тепер перевівся, але потрібно забрати де-які документи.

— Останнє діло — вчителювання, скажу я вам.

— Що ж, не всім же й спекулювать, — відповів незлосливо Кость Яковович.

Концов спалахнув. Повернувшись до Поліни Павловни, він про-мовив офіційно жовчно:

— Дивуюсь, що у нас і досі не вивелись оранг-утанги.

— Як? — в свою чергу здивувалась Поліна Павловна.

— Це я про наших грамотіїв — вчителіків.

— Ха-ха! — зайшлася робленим сміхом Поліна Павловна, а за нею й Микола Васильович хихікнув у вуса.

Оля, здержуючи ридання, вибігла в темну кімнату.

Кость Яковович підвівся:

— Бувайте здорові.

— Прощайте, джентльмен, — відповів нахабним сміхом Концов.

Враз його погляд занепокоївся. Поруч Костя Якововича стояла одягнена Оля.

— Ти ж це куди проти ночі? — скрикнула Поліна Павловна.

— Я мушу побалакать з Костем Якововичем.

— Не смій виходити. Можеш побалакати тут. Подумаеш, секрети!

— Так. Секрети — владно кинула Оля крізь плече і, стиснувши руку Костя Якововича, вийшла.

— Ти чуєш? — ревнув у слід Микола Васильович.

Кость Яковович затримав Олю:

— Люба, вернись!

— Сергій, — скрикнула благаючи Оля і, стримуючи ридання, при-пала йому до грудей.

— Ми завтра зустрінемось. Я все рівно не зможу тобі нічого розказати. Я стомився.

Оля лишилась покинута під темною стіною.

Тільки ж повернулась у кімнату, мати зустріла:

— Щоб я більше не бачила таких вибриків. Я не дозволю водитися тобі з усякою мерзотою.

— А ви краще придивіться до мерзоти.

Оля виразно показала очима в бік Концова.

Вмент громом тарахнув по столі кулак Миколи Васильовича.

Все стихло.

Оля зникла в темну кімнату. Пітьма глухо застогнала, як буря.

В той час Сергій безсило плентався міськими вулицями.

Зашерхлі калюжі ламались лунким криком відлітаючих надій, струмки збігали тихим квилінням наруги й каламуту. Весна була в струпах і бруді.

Підійшов до квартирі свого єдиного доброго знайомого в цьому місті.

— А-а!.. — захленулась на порозі жінка, — Це ви? А знаєте, скільки ваших розстріляли?!!! Я так боюсь за свого Колю!.. Якраз його вдома немає зараз. Може ви зайдете коли інше.

Сергій криво посміхнувся і побрів ночувати на вокзал.

— Тікаймо — сказала Оля Сергієві, — за мною слідкує Зоя.

Вони швидко зникали з одного рогу за другий.

Дощ з снігом спадав на них розпорошеним морем, загородні вулиці обкидали грязюкою. Здавалось, нікуди втекти і ніде заховатися. Їх гонила земля і небо.

Зупинились на кладовищі — під дахом каплиці.

Груди заніміли, просяклі отрутою болів.

Плакали чорні дерева, хрести, вітер розносив стогін могил.

Як крапля по краплі, тихо спадали слова скарг у мертвому царстві.

Сергій мовчазно слухав. Вони загинуть як комашинки в потоці. Навіть не крикнуть.

— Не крикнуть! — зідхнули могили.

Оля підвелася:

— Тікаймо звідціль. Страшно цих могил.

Пішли як вигнанці Едема. В грудях любов і безнадія.

На шляху перед ними зашумів струмок.

— Сергій іронічно посміхнувся:

— Тепер — кінець. А - ну? Р - раз!..

— А що?! — зареготала Оля перескочивши. Вона повернулася до струмка:

— Співаєш?

І враз зросла надія. Весело рушили до вокзалу.

— Побачиш, — казав Сергій, — до осені я буду мати гроші.

— До осені! — поцілувала Оля Сергія перед потягом.

Сергій нашвидко відповів і рушив у натовп до вагону. Видалось, що розстались надто холодно. Хотів повернутись.

Бемкнув дзвоник.

Потяг рушив.

Оля повернулася до виходу, голублячи в грудях щось тепле й разом тоскне.

— Мое поваження! — несподівано вдарило по нервах.

Оля здригнулась. Біля неї був Концов.

— А ви ж чого тут?

— Випроваджав товариша.

В очах видно було його нахабну брехню.

— М-да! — продовжував іронічним тоном, — значить і ви випро-
ваджали. А ваша мама так турбувалась, щоб ви не промокли та не
застудились. Я, звичайно, вас виправдовую цілком. Варто, варто було
йти, щоб поцілувати любого.

— А вам що до того? — спалахнула Оля.

— Звичайно, нічого. Я тільки хочу повіншувати вас з люмпен-
нареченим.

— Цього люмпена ви не варті й мизинця.

— О, куди нам грішним? То ж напевне якийсь геній?!... Хіба ж
не видно по лахах.

— Мерзота! Я з вами не хочу й слова говорити, — викрикнула
з серцем Оля, повернувшись і пішла в протилежний бік.

Її наздоганяв жовчно-яхидний смішок.

Вдома Оля сподівалася нової бурі. Але відносини до неї стали
в образі загадкового, грізного сфінкса. Ні батько, ні мати жодним сло-
вом не закинули про її поведінку.

Концов, видно, беріг таємницю до більш слушного моменту, а
може йому просто набридла гра з Олею. Він знову став бувати мало
не що - дня, але на Олю не звертав жадної уваги, навіть перестав ручка-
тись. Тепер у Концова знайшлися спільні інтереси з Зоєю, хоч тій було
всього шіснадцятий рік. Вони часто відокремлювались у куток для
секретних розмов, ходили на прогулянки, в театр, то - що.

Оля в глибині своїх почувань шкодувала сестру, хоч разом раділа
егоїстично за себе — її дали спокій.

Раптом від Сергія лист:

— „Невже цьому правда? Ти зрадила? Ти давно маєш полюбов-
ника? Ти хочеш мене продати? — Але для чого запитувати? Як можеш
ти виправдати цей факт: твій полюбовник знає мою адресу, знає, що
я під чужим прізвиськом... Він загрожує мені тюрмою від твого імені.
Я не можу збагнути, не можу вірити. Невже, сльози твої у мене на
грудях — то сльози Іуди? Він пише: „нащо здався обірванець красивій
жінці“? І це вже твоя віра? О, тепер зрозуміла мені твоя поведінка.
Ти заставила мене очікувати себе під дощем, в надії, що я піду і
не відбудеться побачення, ти втікала зо мною від свого полюбовника,
ти, врешті, так холодно мене поцілувала, мов їдь і ніколи більш не
вертайсь“...

Оля вся зблідла, руки дрижали, зір розгублено блукав. Враз запри-
мітила, як Зоя лукаво посміхнулася і швидко зникла в другій кімнаті.

Блискавкою здогад. Оля відчинила шухляду. Кількох Сергієвих
листів не було.

— Зоя, ти забрала у мене листи?

— Що?! — глянула через губу Зоя.

— Так, так. Я знаю. Поверни, а йнакше я тебе розірву.

— Божевільна! — скрикнула Зоя, злякано відступаючи.

Оля вмить скочила як дика кішка й щавила Зої руку:

— Віддай!

Зоя, вереснувши, схопила ножиці й вдарила гострим кінцем супро-
тивницю в руку.

На допомогу ще вискочила з кухні Поліна Павловна й теж штурхнула Олю в груди.

— Ти парш... — але на півслові запнулась.

В Олі зажеврівся рукав і вмить по руці пробіг кривавий струмок. Оля хитнулась.

До вечора вона вже стала в домі героїнею дня. Рука спухла, підвищувалась температура.

Поліна Павловна з розгубленим виразом на лиці клопоталась. Боялись затруення крові.

Микола Васильович покликав лікаря.

Ще кілька разів Оля з диким криком поривалась на Зою.

Зоя мусіла втікати з дому.

Під кінець Оля, бліда, знесилена впала на ліжко й заснула. Прокинулась аж тоді, як почула в домі голос Концова.

Концов підійшов до ліжка й лагідно запитав:

— Що з вами, Олю?

Оля мовчала.

— Хіба ж я вас чим образив, що навіть не заслуговую на відповідь?

Оля несподівано скочила з ліжка:

— Ви ще будете наївність корчити? Хто листи викрав? Хто писав Сергієві? Падлюка, спекулянт!..

Вона хижо націлила ненависні очі в Концова. Коси їй були розвіяні, груди розхрістані. Була страшна, як божевільна.

Поліна Павловна водила переляканим поглядом то на Олю, то на Концова.

Концов гордо випростався:

— Це ви про свій роман з отим пройдисвітом? Прошу не згадувати мого імені у вашій брудній історії. Я вам не злодій, і не шантажист... я...

— Злодій, шантажист! — викрикнула Оля. — Геть сперед очей, геть, мерзота!..

Концов знімаючись. Змінивши погордливу міну на кислу — він вийшов.

Сергій не знаходив собі помістя.

Невже і вся любов її була обман? Ті поривчасті обійми, ті вогнисті поцілунки? Щоб знав тоді — убив би.

„Нащо здався обірванець красивій жинці?“

Ха-ха! Ось він, життєвий погляд практичного віку. І вона ще могла так нагло брехати?

„Я нікого не зможу більше любити. Я згоріла для тебе“...

Поїхати й плюнути їй в обличчя, а там — хай тюрма, смерть...

Але жах зупиняв: невже він побачить руїну своєї святині?

Та ніжна, щира Оля скаже йому: „не люблю“?

Десь в глибині ще жевріла надія.

Оля більше не писала.

Сергій запив. Пив мстиво. Колись він дав обіцянку Олі не пити „Алкоголь бруднить, озвіряє людину“ — А сама вона не бруд, не тварюка?“

І Сергій зловтішно пускав свої заробітки на самогон. Нехай віються. Йому ні для кого зберігати, йому нічого не треба, в його нічого

нема. Нема любови, нема мети, нема творчої праці. Коли ще в селі Сергій був ідеологом і творцем, то тут став звичайним ремесником: малював плакати, вивіски... Вся мета його існування стала в тому, щоб заробити копійку.

Сергія підносив в сферу забуття чад алкоголю та галас загородніх шинків.

Того дня Сергій силкувався якомога більше випити. Випити стільки, щоб вже ніколи не протверезитися.

Дико кричав, співав, щоб заглушити крик одчаю.

— Пропивай, Сергій, честь, продавай сумління, душу продавай!..

Його компаньйон, колишній адвокат, стукав по столі:

— Тобі з чести хліба не їсти. Маєш за честь — плюшку, за сумління — пляшку, за душу — дві.

— Дві! — командував п'яний.

— Всеї світ бордель, а люди... — десь в кутку синтезував п'яний, хрипкий голос.

— До чого ми дожили, о росіяне? — застогнала в другому бордодата постать.

„До чого ти дожив — як крізь туман дійшло до свідомості Сергія.

Диким поглядом обвів присутніх. Видалось, що він давно вже в домовині. — Його посідає черва, копошиться, точить йому серце... Він ніколи вже не народиться, ніколи вже не побачить Олю...

Оля, Оля! — застогнав, заривав буйно, невтішно.

Хтось розважав. Комусь оповідав:

— Я любив... Любив її...

Враз нахабно в саме вухо:

— Любві нету — дайош монету! Ха — ха — ха. Вот!

Сергій відчув, як йому затисло вуста слинявим поцілунком.

З ним була п'яна, розкуйовджена жінка.

Вихилялась, пестила.

Сергієві шугнула кров. Мстиво стис в обіймах, і немов наново відружений втішно закричав:

— Любві нету... Правильно! Дайош, дайош...

Повернувся додому пізно, з жінкою.

Всю дорогу повторяв слова нової для нього істини: „Любві нету — дайош монету“. Такий звичайний і легкий сенс життя: гроші, горілка й жінки... З цього моменту він легко покотиться по цій похилій площині.

Несподівано в кімнату постукала хазяйка.

Подала листа.

Як крізь туман дивився Сергій на білу пляму.

Враз знайомі кривульки літер немов зірвались з паперу і зграєю шугнули в груди.

Застогнав і ридуючи схилився на стіл.

— Дурак! Ідіот! — скрикнула призириливо компаньйонка.

— Що? — скочив несамовито — Геть, шлюхо!

І не встигла компаньйонка опам'ятатись, як бахнув нею крізь зачинені двері в протилежну стіну коридора.

Аж другого дня зміг прочитати листа Сергій.

О, якою скотиною видався сам собі!

Оля прислала йому величезного листа. Вона була хвора и боліла рука протягом цілого місяця. Тепер рука їй здорова й вона змогла з'ясувати все непорозуміння.

Того ранку Сергій ретельно вимився, неначе хотів змити намул минулих днів.

Це був його перший день весни.

Цвіла черемшина, зелено пишались дерева, розсипалося сонце золотим водограєм.

Сергієві цвіла душа. Бачив чисту красу жіночих облич, бачив братню душу в очах.

І того ж чудового дня завклубом сказав Сергієві:

— Можете більше не приходити на роботу. Вас я звільняю.

— Як?

— Отак. Ви вже більше тижня не з'являлись.

— Та я... Я хворий був.

— „П'яний був“, дозвольте виправити.

Сергій сидів на вузловій станції й очікував потяга.

Апатично дивився у натовп.

Враз із гущі виринула знайома постать.

Сергій поточився від здивування, мов від вибуху.

Галюцинація?!

Але за хвилину він уже твердо бачив на пероні Концова.

Той ішов у компанії другого виразного непмана. Очевидно були заняті діловою розмовою.

Сергій слідував, як тінь.

Обидва пройшли до товарних вагонів — звіярили накладні.

Коли вертались до зали, Сергій зупинився, щоб пропустити вперед себе Концова.

Концов кинув летючий погляд на Сергія й продовжував розмову без найменшої павзи.

Не впізнав. Чи тому, що був заклопотаний справою, чи тому, що Сергій тепер був виголений і по-людському зодягнений.

Підбадьорений, Сергій рушив слідом через залю до ресторану, що був за вокзалом. Однак не посмів піти в глибшу кімнату.

Сів перед порт'єрою, з-за якої видно було лише руки над столиком обох спільників. Руки Концова відраховували червінці й прийняли з рук спільника накладні.

Після цього зблизили прозорі килишки, забряжчали об тарілки ножі. Розмова голоснішала.

— Будьте певні, що за кілька тижнів я зможу для вас заготовити вагонів зо два.

Концов:

— Зерно для мене — риск. Мука — інша справа.

— А чому б вашу інвалідну хлібопекарню не перейменувати ну, просто, в сільсько-господарську артіль? Ви розумієте, скільки б ми мали на убій товару?..

Через кілька часу спільник Концова сидів у бричці, а Концов щиро тис йому руку. Навкруги стояли носильники, станційні службовці й по-блюзнірському прями очима на важну особу.

— Хто він такий? — запитав Сергій.

— Завідуючий культгоспом... Тут є такий, кілька верстов звідциль.

Коли бричка рушила, Сергій ступив униз по східцях назустріч Концову.

— Доброго здоров'я, товаришу.

— А-а!... Мое поваження! — скрикнув Концов по хвилі здивований — Константин Яковович?

— Не зовсім так. Оскільки вам відомо, то я листи підписую „Сергій“.

— Ні, вибачте, я цього не знав. Як пам'ятаю, то ви, здається, так одрекомендувались?

— Рекомендація — рекомендацією, але ж ваше відкриття її анулює...

— Ви про що це?

— Про анонімку.

— Не розумію.

— Так зрозумієте, що ваш анонімний лист у мене в кешені. Ви дивуетесь? Ну-да. Ви й Олі казали, що не брали моїх листів, однак Зоя кінець кінцем призналась, що викрала їх для вас.

— Зоя? Ха-ха! — Надто штучно зареготався Концов. — Це цікаво. Мені дуже хотілося б з вами про це побалакати. Ви маєте час?

Обидва опинились за порт'єрою, що перед цим відбулася за нею торговельна умова. — Концов замовив пива.

Сергій приготувався вже викривати Концова, але на диво, той зразу ж почав діловим тоном:

— Н-да, пане-добродію, мусимо з вами домовитись остаточно. Справа з Олею. Ви, значить, продовжуєте переписуватись з нею в старому дусі?

— Діла вам до цього, здається, аж ніякогісінького.

— Діло до цього у мене є. Оля мені подобається.

— А через те, що ви Олі не подобаетесь, то...

— Це ще питання.

— Питання? Так дозвольте вам довести. — Сергій виняв останнього Оліного листа й почав цитувати: „Мені здається, що квінтесенція всієї підлоти, яка тільки є в людях — це Концов. Я так ненавижу цю падлюку, що сама, здається, різала б його на шматки без найменшого жалю“...

— Як од великого до смішного, так і од ненависти до любови — один тільки крок — відповів Концов з зніяковілим смішком. Але зараз же почав поважно:

— Справа не в цьому. Ви обое надто наївні. Ви бороните з мужністю Дон-Кихота карточні замки. Одружитесь ви і вони розлетяться вам, як на вітрі. Ви тільки гляньте тверезо й чесно. Гарзд. Ви художник. А для кого потрібне мистецтво, раз нема капіталу? Для кого й що ви будете творити? Плакати? На цьому багато не заробите.

— А я посилююсь придбати марку якої небудь інвалідної артілі...

Концов допитливо глянув, але так само продовжував рівним голосом:

— Не з вашою вдачею. Ви пропащий чоловік. Мені шкода Олі. Якщо у вас стане совісти вести її до загибелі, то я...

— Дивлячись, що називати загибіллю.

— Я називаю вас.

— А я вас.

— Це відомо. Божевільні вважають тих за божевільних, хто не поділяє їх думок. Я досі думав, що ви чоловік з тверезим розумом. Коли ж ви нездібні логично мислити, то запам'ятайте: Я не допущу, щоб Оля була ваша. Для цього мені треба сказати на станції тільки одно слово співробітникові ДПУ — й квіта.

— А друге слово лишається сказати мені — й з вами й з вашими вагонами — квіта.

— Ви про що це?

— Про те, що ви розумієте.

— Ви слідуєте? Думаєте підкопатись? Пане - добродію, не раджу. Програєте. У мене факти, у мене капітал. Краще — мир. Дайте слово, що з цього моменту ви не пишете Олі жадного листа і я гарантую вам спокій і добробут.

— Живіть краще самі в своєму добробуті, а до нас з Олею не втручайтесь. Такого роду спекуляція складніша й ви нічого не виграєте. Я й зараз можу з'явитися в ДПУ. Нас будуть судити обох, — хоч, по суті, я не винуватий — ну й що ж? Все одно Оля буде любити мене.

— Ну, ще побачим, кого вона буде любити, — зухвало промовив Концов.

— Побачим!

За півгодини Сергій уже їхав потягом до нового міста. На чолі йому снували думи важкими хмарами, перед очима — жодної перспективи.

— Скажіть, ви перший раз їдете в це місто? — несподівано розбила Сергієві задумку елегантна сусідка, що сиділа біля вікна візаві.

— Так, перший.

— І у вас там нікого нема? Ні родичів, ні знайомих?

— Нема.

— Ви думаєте влаштуватись на посаду?

— Думаю.

— Так я й знала.

— Як це ви могли знати? — добродушно посміхнувся Сергій.

— Отак, дивилась на вас і читала.

— Ого, ви фізіономістка, значить?

— Так. До певної міри я можу нею бути.

— Цікаво мати таку сусідку. Так ви прочитайте, що взагалі доля пише для мене.

Фізіономістка охоче погодилась. Вдивлялась в обличчя, розглядала руку.

— У вас лагідна вдача. Кохаєтесь у мистецтві. Маєте якийсь мистецький талант, навіть здобудете славу. Між іншим, ви переживали, чи то ще маєте пережити в своєму житті якусь катастрофу, а поза цим життя пройде тихо й щасливо. Жити будете довго, одружитесь тільки раз...

Сергій посміхнувся. Він не вірив у ворожбу, але тут випадково збіглося так як було й як мусіло бути.

Безперечно він одружиться з Олею й життя їх буде щасливе. У його є талант, буде й слава. Катастрофу він уже пережив.

Перспектива стала чітка й прекрасна. Відчув такий приплив енергії й утіхи, що вже замало стало весело балагурити з сусідкою. Він мусить поділитися з Олею.

Розклав для писання папір.

— А я знаю, кому ви хочете писати? промовила фізіономістка.

— Кому?

— Йй.

— Правильно.

— Цікаво, яка ж вона?

— О, вона найкраща з усіх людей і з усіх жінок.

Перше Травня.

Шумливо-весняні потоки розлялися міськими вулицями. Прапори, як натовп червоних вітрил, пливли над хвилястою поверхнею.

В повітрі співи, музика. Небо роздирав клекіт залізних орлів.

Все стреміло до якогось центру, кружляло, кипіло, як у коловороті.

Сергій пригадав маніфестації перших днів революції. Тоді й він плив у бурхливому морі, повний віри й ентузіязму, — тепер відкинутий хвилию на засмічений берег.

Протискався поплід стінами поруч зі спекулянтами, люмпенами, та всякими іншими покидьками революції.

Не то з докором, не то з іронією дивився на робітничі лави.

Нема неба святного, немає див чарівних, — відкрились простори холодної матерії для розуму й серця людського.

Кожну промову тепер Сергій розцінював, як дипломатичний хід до кар'єри, або вислугу перед начальством за шматок хліба. Механично вигукувалось сотні „хай“, механично покривало їх тисячне „ура“.

Він був абсолютно самотній.

Коли розплився з гірла вулицею натовп — на сірих тротуарах лишилась потоптана зелень, лушпиння, недокурки... Тоді зустрівся Сергій віч-на-віч зі своєю творчістю:

„Пиво б. заводу Шульц“, „Ресторан Ренесанс.— Вечером Циганський хор“...

Поодинокі блукали, як сновиди, власники та одвідувачі цих закладів.

Золоті зуби, фарбовані коси, губи, обличчя — або висмоктані як цитрина, або оздоблені товстим шаром лою...

— Мої пани! — посміхнувся Сергій і відчував, як до краю спустошилась його душа.

Для чого йому життя? Колись вірив у кантовську вищу мораль, потім сам знайшов був мету в громадській праці, а тепер „carte blanche“ „Carte blanche“? — вловив себе й посміхнувся.

Власне для нього тепер два ходи: або лишитись наймитом на послугах у неповської отари, або ж...вийти за межі буття.

Сергій серйозно задумався над останнім ходом.

Враз метеором — нова ідея. Він може ще відродитися. Стати перед судом і відкрити до глибини своє ество. Невже він не заслуговує на право громадянства? Дайте працю, здорову творчу працю — він буде тягнути її як каторжний.

Увечері Сергій рішуче ступив до вокзалу. Він попрощається з Олею й піде.

Несподівано назустріч:

— Кость Яковович, ви?!

— Катерина Якововна? А ви як сюди?

Привітались як найближчі приятелі.

Катерина Якововна приїхала, щоб закупити деякі медикаменти та приладдя.

Коли довідалась, що Кость Яковович збирається їхати, щоб віддатися в руки суда, вона занепокоїлась.

— Не бійтесь, Катерино Якововно, — заспокоював Сергій, — я буду вам вдячний все життя й ніколи не дозволю собі вас видати. Я хочу, нарешті, бути самим собою. Прощу, ось ваші документи.

— Для чого це? Я зовсім не боюся за себе. Але ж, чи усвідомлюєте ви цей крок? Поміркуємо тверезо. Ви загнаний, ви в одчаї, але хіба ж це вихід?

— Так, Катерино Якововна, — вихід. Я йду цілком свідомо й спокійно.

Він дійсно був спокійний.

Катерина Якововна нервувалась, упрошувала — нарешті на її очах заблищали сльози.

Сергія кольнуло це співчуття. Вирішив одкласти виїзд й інтимно з'ясувати її доцільність такого кроку.

Обоє приїхали з вокзалу в готель.

— Кость Яковович, це не ексцентричність. Ви мені дорогий. Ви тільки зрозумійте. Ви носите їм'я мого брата. Його розстріляли денікинці. Єдиного брата. У мене нікого немає більш. Мого чоловіка розстріляли більшовики, нізащо! Після розстрілу його виправдали... Виправдали!

З очей її бризнули сльози. Вся здригалась в конвульсійних риданнях й як крізь бурю прорвалось:

— Стьопа!.. Мій Стьопа.

Вона підвелася:

— Костя дорогий! Не йдіть, прошу. Я хочу думати, що у мене є брат. Я зовсім покинута.

Сергій чуло взяв за руку. Його нерви були напружені. Враз щось як струна йому обірвалось і затримтіло болісним скимлінням.

— Бідна! Мені шкода вас. Я розумію. Я може ще більш одинокий... Мене не приймає ні земля, ні небо. У мене ні класи, ні родини, ні імени, ні сестри...

— Брате!

І вмить вона втішила його поцілунком.

...Коли ж за вікном дрімала вулиця, Сергій у затінку ночі голубив Катерину Якововну, як мрію. Вкипали горюче вуста, нечутним шепотом розливался екстаз:

— Стьопа!

— Оля!..

Оля кілька днів кипіла ненавистю, як довідалась про нові підступи Концова. Вона мусила десь розкидати вогонь, щоб не спелити саму себе.

Концов не з'являвся.

Тоді Оля написала йому листа.

„Якщо ви привикли купувати любов по ціні коров'ячих туш, то я вам раджу змінити лише марку вашого підприємства й ви будете її мати. А що до загроз проти Сергія — то я застерігаю — вони стосуються більше вас самих. Зараз же поверніть мені його листи“.

Оля відчула заспокоєння уже в той момент, як її малий браток, Вітя, зник з листом за дверима. Вона була певна своїх сил, — її загрози — не іграшка. Спокійно віддалась на волю почуванням. Нехай рік, нехай ще два, а Сергій, нарешті, виб'ється на широкий шлях і тоді в щасливому житті вони винагородять себе за всі попередні прикrostі долі.

Оля зважилась терпеливо ждати, поки випогодиться на її обрію. Взагалі вона звикла терпіти. Її тепер не обходило льодяно-мовчазне відношення батька, не дошкуляли докори матери, хоч з часу відомого інциденту з ножницями, ці докори стали більш механічними, аніж злосливими. А після того, як Оля прошпилила матір очима, як блискавкою, Поліна Павловна перестала глузувати з її нареченого „оранг-утанга“.

Навіть Зоя прикусила язика, а малий Вітя цілком перейшов на Олін бік. Вони спільно робили лекції, читали книжки, бавились, а під час своєї відсутності, Оля мала адвоката. Вітя огризався за Олю перед батьком, матір'ю, Зоєю.

Оля дуже полюбила цього маленького приятеля, бо крім його у неї не було нікого в цілому місті.

— А Шура дуже розсердився, — конспіративно сповістив Вітя. — Зразу порвав твого листа, а потім поклав шматочки на столі й став писати тобі.

Оля розгорнула чималастого аркуша.

„Дуже дякую за попередження. Звичайно, я й без цього знав, що ви оголосите мені війну. Але дозвольте повідомити: ваші набой рвуться „за полем поразення“. Я тут не повинний. Вас кепсько поінформовано. Як хочете мати дійсне уявлення про стан речей — треба поставитися критично й до слів того, кому ви так безмірно довіряєте.

Коли хтось хоче вас вигідно продати, то не називайте це „купівлею любови ціною коров'ячих туш“. В ту хвилину, як і в дану, мені тільки шкода вас. Ви жертва. Я трохи більше за вас знаю життя і знаю людей. Вашого „товариша“, чи як ви його називаєте, я зрозумів з першої зустрічі, а остання сутичка тільки потвердила справедливість моїх спостережень. Я міг би багато де-чого вам відкрити, але бачу, що моя послуга стає на перешкоді вашого „щастя“. Даю слово, що від цього моменту найменшого втручання мого у ваші відносини не буде. Зараз я хочу тільки попросити у вас пробачення за попереднє втручання й з'ясувати його природу.

Досі я вас знав за надзвичайно хорошу, скромну й справедливу людину і тим ви мені стали дорога. Я вас дуже поважав. І от в один

момент я побачив вас на краю прірви. Я сказав собі: „Твій моральний обов'язок за всяку ціну врятувати її. Вона ще наївна, молода, вона не бачить“... З цієї причини у мене його листи, його адреса й моя пропозиція йому виявити перед вами його дійсне обличчя.

Повертаю вам листи й шлю вам своє тисячу-тисяч — вибачте!

Від душі зичу, щоб ви були дійсно щасливі, а в нещасливу годину не забувайте, що є на світі готовий до ваших послуг —

О. л. Концов“.

— Ну за це вже дякую! — проказала собі Оля сміючись, але поруч з цим відчула, як просякло їй в груди якесь роздратування на саму себе.

— Вітя, підемо на город? — перекинула свій внутрішній голос.

За чверть хвилини вона уже обливалась потом, обсипаючи картоплю на батьківському клаті города. Вся увага — була в процесі роботи і зденервованій організм вбирав, як живий нектар — сонце, відмолоджувалась кров, росли м'язи.

Вже сонце, підпаливши край неба, склало офіру робочому дневі, як Оля поверталася з города. Повз неї проходили зі струментом теслярі, заляпані мулярі, вантажники... І Оля почувала себе спорідненою з цією робочою сім'єю. Вона має святкувати відпочинок разом з ними, вона має право на життя... Безперечно, вона відродиться. Незабаром стануть певно в життя, горді своєю вірною любов'ю.

Неначе ранішнє сонце розцвіла Оля щастям, коли вдома застала листа...

І раптом:

...„Ми сиділи одинокі вигнанці світа. Були щирі й близькі, як брат з сестрою. Я не стямився, як наші вуста злилися в братній поцілунок...“

А потім... вона стала мені за жінку“...

Оля гидливо відкинула листа. Зблідла як висохлий степ. Сергій зрадив?.

Це та страшна хвилина, що її Оля інтуїтивно сподівалася. Вирок вже давно був у неї випечений хрестом на руці. Дві пілюлі морфію зберігались як емблеми, що повинні уквітчати їх любов.

Як з-під удару ножа, криваво бризнуло з грудей:

Навіки втерляя когось, хорошого Сергія!

І руки рефлекторно протягались до отрути.

В цей момент, підстрибуючи, в кімнату вбіг Вітя.

— Бачиш скільки для тебе в полі нарвав квітів?!

Здержуючи ридання, Оля вибігла на двір.

Ні, вона лишиться жити за-для Віті. Вона виховає з його чесну людину.

Тамуючи розпач, тікала міськими вулицями від камінного натовпу від крику, від життя...

Скам'яніло зупинилася над кручею.

Сонце згасло. Насували примари. На синьому небі зірка запливла туманною поволокою.

Сергій був під перехресним вогнем.

Він втерняв рівновагу, сон. Між ним і Олею повстало щось чорне, болісно-гнітюче, якийсь упир, що висисав йому кров і почуття. Сергій втерняв мужність. Він не договорював.

Оля догадувалась.

...„Благаю, будь щирий. Чи ж любиш ти мене?“...

„Ти не розумієш, яка я покинута, одинока... Ти може ніколи не зрозумієш“.

...„Ах, як хотіла б я, щоб хтось могутній стер цю чорну сторінку наших відносин, щоб повернув мені давнього, хорошого Сергія“...

А поруч Катерина Якововна.

„Любий Костя! Ти завжди в моєму серці залишишся рідним братом. Ти надзвичайно хороша й щира людина“...

...„Як живо відчуваю твій подих, твою ласку“...

І Сергій сам ще свіжо відчував солодкий сік її вуст, гарячий тиск її оголених рук. Марив нею самотніми ночами.

І от, однієї ночі Сергій побачив їх двох. Він лежав, безвільний, а Катерина Якововна хірургічним приладдям витягувала йому серце з грудей. Поруч стояла Оля, бліда, з жахом ув очах.

На ранок Сергій рішуче розірвав листи Катерини Якововни, а Олі написав одверто.

Він зараз нічого не відчуває до неї — стомився від переживань — але знає, що незабаром прийде хвилина, коли готовий буде добути її крізь ножі, крізь полум'я.

Написав і заспокоївся. Нарешті він одігнав чорну потвору. З певністю очікував хвилини, коли виправдає любов'ю слова.

Тим часом що-вечора Сергія заїдала самотність. Тікав на людні вулиці, на бульвари, в кафе... Всюди тинявся одинокий, непомітний, безідейний, безбарвний. Заздрив тим, що мали громадської нагрузки на двадцять чотири години, заздрив і тим білим парам, що зогрівали прохолоду ночі жаром грудей, проймали пільму блиском ув очах.

Він самотній.

Одного вечора, кількогадинна прогулянка бульваром посадила його на лавку. Не було опертя ні для думки, ні для ока.

Враз на сусідній лавці, проти лихтаря, на диво знайоме обличчя. Наблизивсь до лавки й лише вловив усмішку очей — крикнув:

— Фізіономістка?!

— Фізіономістка. Ну, що, справдилось моє пророцтво?

Така була зав'язка, а потім Сергій прогуторив цілий вечір. Щоб розпізнати ближче фізіономістку, він прикинувся ловеласом.

До кінця вечора уже грався її косою, брав за талію... І в той момент, як мав остаточно кваліфікувати її, наблизившись до вуст — фізіономістка раптом випросталась тигрицею:

— А та, найкраща з усіх жінок! — Ех ви, чоловіки... Або ви поцілуєте й ми більш не зустрінемося, або будемо хорошими знайомими. Сергій засоромився. Він з'ясував мету свого поведіння й запевнив:

— Я ніколи не полюблю другої...

— Полюбите! — жагуче шепнула йому в уста фізіономістка й зникла.

Сергій відчув, як той шепіт збурих йому кров, як раптом він зненавидів фізіономістку.

Другого вечора Сергій вперто шукав фізіономістку на всіх вулицях і бульварах. І знов несподівано вгледів її на тій самій лавці.

— А ви знаєте, що я приходив до цієї лавки вже кілька разів?

— Я знала, що ви будете мене шукати й вийшла.

Сергія обурила така самовпевненість.

— Так знайте, я шукав вас для того, щоб поцілувати.

— Ви можете мене поцілувати тільки раз. Раз на завжди — промовила романтичним патосом.

Сергій безцеремонно підступив.

Враз фізіономістка закрилась руками й голос її упав:

— Хіба й ви легковажний? Невже за-ради пошлого поцілунку ви здатні проміняти добрі — товариські відносини? Ах, якими можна бути друзями! Це ж прекрасніше за любов. Так мало в житті прекрасно — чистого. Люди такі легковажні. Крихту волі, крихту свідомости й можна викристалити прекрасніший перл, якого ще ніколи не знало життя. Його ніколи не породжувало кохання. Один необачний крок і вже ніколи не відродити чистоти відносин...

Вона підвела надхненне обличчя й захоплено промовляла, вдивляючись широко-відкритим зором у глибіню ночі.

Сергій зачарувався: Пророчиця, Тірца...

„О, як я хотіла б, щоб хтось могутній стер цю чорну сторінку наших відносин“ — пригадав за аналогією: — Але, чи ж знає Оля цей кришталевий-прекрасний ідеал дружби? О, безперечно фізіономістка вища Олі. Вона пророчиця людського щастя, художник прекрасного ідеалу... Ніколи не сподівався зустріти в ній таку високо-ідеальну жінку.

Той вечір вони сиділи один поруч одного, повні екстазу, мрій, поривань до зоряних світів і не ворухнувся жодний нерв полу.

Вранці Сергій не пішов на працю. Як же підло було б після надхненного піднесення знизитися до ілюстрування тексту: „щоденно свіже м'ясо з міської бойні“...

Сергій побрів назустріч сонцю, вітав волошки й пахучі медові гречки. Радий був обійняти всесвіт, затопити повіддю рожевих мрій...

Коли ж повернувся, місто зразу закричало на його тисячами голосів різноманітних потвор цивілізації, вітрини магазинів призириливо дивились на його, маленького, сірого...

Враз перед Сергія з магазину вийшла Тірца. Пішла вгору у супроводі сивого інженера. Тірца граціозно балансувала в білих капчиках, в білій шовковій сукні й білому брилі. До неї не по-батьківському притискався інженер. Він ніс галантерейні пакунки й Тірца вдячно схилила в його бік голову.

— Наволоч! — вирвалось у Сергія. — Так ось чому вона не хотіла, щоб її проводив...

За те тепер провів мстивим поглядом до самого будинку, де Тірца зникла разом з інженером.

Увечері Сергій зустрів Тірцу на умовленому місці.

Взяв грубо попід руку й мовчки повів. Коли опинилися в глухому місці, промовив:

— Сьогодні я вас поцілую.

— Я певна, що ви цього не зробите.

— Ні? Ось вам. Що ви після цього скажете?

— Нічого я вам не скажу. Це тільки гра.

— Гра?

Він пожадливо впився в губи, в очі, груди...

Тірца поривчасто дихала; вгиналась тремтячою лозиною, шепотіла:

— Це нічого...

Була чарівно-приваблива, як сон. Вона безмірно краща від Олі. Правильний ніс, еластичні гадючі обійми...

Солодкий гріх!

І вони сплелись, впившись одно в одного, як двоє зміїв.

— Ну, а тепер розійдімось назавжди.

Тірца мовчала...

— Прощавайте!

— Пожди... Я хочу ще сказати.

— Краще мовчки. Я все одно не повірю тепер ні одному твоєму слову.

— Ти й раніш так ставився до моїх слів?

— На жаль я учора повірив тобі, а сьогодні я зневажаю тебе разом з собою.

— Я не брехала. Я так думала...

— А я так думаю, що це були дипломатичні віхи по дорозі в coitus.

Тірца мовчала, потім схилилась лицем у траву й заридала.

— Я думаю, що й твій плач — штучна гістерія, яку ти не раз учиняла своєму інженерові.

Тірца злякано підвелася.

— Взагалі, з сьогоднішнього дня, ти для мене — плювок. Більш ми не зустрічаємось.

Тірца стала навколішки, поцілувала Сергієві руки:

— Костя! Котик... Вийди взавтра... Я благаю... ти все визнаєш...

— Добре! — зневажливо кинув Сергій, вирвав руку й зник у пійм'ї.

Але другого вечора він вийшов.

— Скажи, ти хоч крихотку мав доброго почуття до мене?

— Мав. Багато мав. Я навіть починав вірити, що ви морально мене підіймете, а вийшло, що ви мерзенна торговка душею й тілом. Від дотику до вас я став гидкий сам собі. Я не можу простити собі, що був момент, коли я протиставляв вас їй.

— Ви їй напишете про це?

— Я написав. Я завжди їй пишу про все.

— І вже послали?

— Ні, лист у мене.

— Ви зможете прочитати мені те місце?

— Це для вас не дуже приємно буде.

— Це буде для мене остання приємність.

— Гарзд! — згодився Сергій.

Вони зайшли в окремий кабінет кафе.

...», А виявилось, що ця свята жінчина — звичайнісінька полюбовниця якогось інженера — кінчав Сергій. Я певен, що ти не надаси

цьому такого значіння як попередньому інцидентові. Після тієї віри в дружбу — це була звичайнісінька гра, щоб виявить обличчя цього типу“...

— Падлюко! — скрикнула обурена Тірца, — ви хитросплетінням хочете замаскувати свою підлу істоту? Ви називаєте це грою? У кого загорілися очі божевільним упоєм? Хто кусав мені груди? Я б доказала її — вашій любові. А він ще величається своєю щирістю. Мені противно дивитись на вас.

Сергій, загорнувши листа, встав.

— І ви пошлете?

— Пошлю.

— Ви не маєте права, — скрикнула Тірца з новим приступом люті. — Ви ображаєте мене. Ви мусите зараз же повернути мені цього листа. Плюгавить мене перед якоюсь міщанкою? Не смій!... Порви, або я перегризу тобі горло. Ти не мужчина, ти не маєш свого „я“. Я буду кричати, я покличу мужчин — хай розсудять.

Сергій озирнувся. Вже й так біля їх дверей стояло чимало людей.

Роздробивши листа, Сергій кинув Тірці в обличчя й кулею врізався у натовп.

Другого дня Сергій уже сміявся з цієї пригоди. Він відновив листа й дописав останнього інцидента.

Тільки ж повернувся від поштової скриньки, як біля ганку до його підійшов хлопчина:

— Ви товариш Мироненко?

— Я Мироненко.

Хлопець ткнув пакета й вибриком зник за ріг.

Пакет був товстий, загадковий.

Глянувши на підписа, Сергій іронично посміхнувся:

Тірца.

Лист починався тоном заклання пророчиці. Любов — не вічна. Настане хвилина, коли він буде покинутий і тоді відчує себе обікраденим до дна душі. Він не має власної скарбниці, не має власних таємниць. Мусить їх берегти. Її останнє прохання — зберегти в таємниці чистий спогад про їх відносини. Щоб зрозумів її — вона розкаже про себе. Це мала йому переказати вчора.

Так, вона полюбовниця інженера, навіть двох інженерів, вона вже з останніх років гімназії — полюбовниця, бо вродилась красива й бідна. Вона все життя своє — полюбовниця, але їй дано розуміти й відчувати життя глибше. Вона плекала в своїй фантазії велику дружбу, велику любов — хоч ніколи її не знала. Тоді трапився він — закоханий ідеаліст. І першим її бажанням було вкрати чужого раю. Вона вкрала...

— Істеричка! — промовив Сергій і недочитавши листа, злісно затопив його шматки в помиях умивальної миски.

— „Ти не надаси цьому такого значіння... це була гра...“

Там „братське почуття“, тут „дружба“, „гра“... Хто ж нарешті Сергій?

„Я міг би вам багато дечого відкрити“ — пригадався лист Концова.

І Оля приголомшена, знечулена, шукала зустрічі з Концовим. Кілька разів вона його бачила в компанії ділових непманів, раз з елегантною жінкою.

Врешті зважилась зайти до його на квартиру.

Концова не було.

Оля лишила записку.

Другого дня вже одержала відповідь: „буду очікувати о 7-ій вечора“.

О 7-й Концов очікував на Олю разом зі столиком, збагаченим фруктами, пундиками та парою чарочок.

Оля одмовилася від усього цього й зразу перейшла до питання, що її цікавило.

— Що ви знаєте про Мироненка? Що він за людина, на вашу думку.

Концов озвався ображеним тоном:

— Мироненко... я не знаю, чи варто говорити про його після того, як мені висловлено повне недовір'я... а врешті, коли вас цікавить — скажу. Я в цьому не зацікавлений, а вам, можливо, буде на користь.

— Мироненко. Так. Я певен, що й ви не знаєте його дійсного прізвища. На мою думку — це тонкий дипломат, шантажист вищої марки. Я інтуїтивно відчув його істотність. І от уявіть собі... ми зустрілися з ним на вокзалі. Зараз почав про вас... Як живете, як виглядаєте, чи не зраджуєте.

— Так запитав?

— Так, так, так. От думаю.. Помилився. Він щиро її кохає. Коли раптом: „Ну, а як вона вам?“ Кажу: „Оля мені дуже подобається. Це незвичайного розуму людина, це втілена наївність і чистота“.

„Так, — каже — такий крам на ринкові ідеалістів дорого цінується“. Я обурився.. „Як ви можете так цинично висловлюватися про людину, що її любите?“ Він зареготавсь: „А ви з чого це взяли, що я її люблю? Я тільки думав любити“. „Тоді для чого ви переписуєтесь, для чого дурите дівчину?“ А він нахабно: „Ви ж людина комерційна. Власне, я й думав серйозно про це з вами побалакати. Я приручив одну з дикіших арабську коняку. Вам це не вдалось — прошу купити. Ваша ціна?“ Я не стямивсь від обурення. Я схопив його за груди. „Або ви припините з цього моменту переписку з Олею, або я зараз же вас одправлю в ДПУ, як шантажиста“ І він, мерзота, в той же момент вигдав на мене історію з спекуляцією. „А Оля, — каже — то така наївна, що щоб ви їй про мене не казали — то піде на гірше тільки вашій репутації... Запевняю, про це я потурбуюсь...“

Оля під час монологу Концова то блідла, то зеленіла. Потім тремтливими руками закрила обличчя й прожогом кинулась до дверей. Раптом вдарила головою об одвірок і впала на долівку в конвульсійних риданнях.

Концов перелякався. Він розбив карафку, поки зміг наляти шклянку води.

Врешті, йому пощастило посадити Олю на ліжко. Тоді він, так само як і воду, майже силоміць влив їй чарку вина.

Гостро зворушливий струмінь розбігся по тілі. Голова налялася оловом.

Оля не плакала.

— Дайте мені ще! Ще...

За кілька хвилин Оля відчула, як плинна маса пов'язала їй ноги, руки, а груди зчавили отруйно-тяжкі випарини.

Хотілось скорій задихнутися, захлинутися в плині.

Жадібно пила щось нудно-солодке поруч з задущливо-гірким.

А навкруг тіні, тіні, вогні... Хаос...

Другого дня Оля прокинулась розбита, безвільна.

Мати стримано картала:

— Ну добре, що це в Шури... А якби це в когось? Хіба ж можна дівчині так поводити себе?

Трохи згодом з'явився й Шура. Він турбувався про здоров'я й самопочуття Олі.

— Тепер тільки одно може мене прив'язати до життя — казала Оля, — але почуваю, що цього ніколи не буде. Я хотіла б вчитися.

Шура серйозно замислився.

— Я вам допоможу. У мене є деякі зв'язки...

Оля вдячно глянула Концову в вічі.

На цю тему вони говорили одного дня, другого й десятого.

Тоді Оля одержала від Сергія:

... „Я певен, що ти нічого не будеш мати проти моїх розваг. Це переважно — тупоумні міщанки. Граючись з ними, я що-раз упевняюсь у твоїй інтелектуальній і моральній величч“...

В Олі, здавалось, не озвався жодний нерв. Здерев'янілими руками поклала листа до великої їх колекції.

Ввечері знов був Концов. Щось багато говорив. Оля зрозуміла його лише тоді, як торкнувся вусами її руки.

— Станьте мені за дружину. Клянусь вам. Ви будете користуватись всіма правами незалежної жінки. Ми цієї ж осені переїдемо в Москву, ви будете вчитися. До ваших послуг моя рука — товариша. Навіть більше. Я готовий бути вашим підданим — тільки ви б були щасливі.

Оля болісно посміхнулася.

Пригадався реєстратор з біржі праці. „Не продасишся — не будеш мати посади“.

Вона тихо кивнула.

Звістка ця пробігла промінем в очах батьків.

Поліна Павловна од несподіваної втіхи розридалася.

— Доню моя... Олюсю!

Микола Васильович не до речі поцілував Олю в лоб:

— Ну що ж... Живіть. З богом. Благословляю...

Почалось інтенсивне готування до весілля. Од ранку до ночі в квартирі Ярових гарчала машиною швачка. Поліна Павловна й Зоя валилися з ніг від утоми. А Оля ходила безучасна, анемічна, неначе все це стосувалося не її.

— Ось бач, які я для вас образи купила в нашої генеральші, — захоплено промовила Поліна Павловна.

— Я вінчатися не буду.

— Як? Ти знов за свої капризи.

Оля байдуже одвернулась і ніби не чула тих істеричних викриків, що бурею звихрілись за її спиною.

Капризи. Чи багато їх в неї лишилось? Всі вони розійшлися як омана. Це єдиний з багатьох, що в його Оля твердо ввірувала: Немає ні бога, ні чорта, ні душі!

Згодом Олю оточив цілий штат під'юдників з жінок.

Оля роздратовано скрикнула:

— На чорта мені ваші святощі, ваша церква, попи, як життя — чорне, брудне, як та біржа.

— Ну що ви скажете? — звернулась Поліна Павловна за підтримкою до Шури.

— По моему... Оля права.

Галас ушух. Поліна Павловна не могла не погодитись з авторитетним словом Концова.

Запис у Загсі запивали вином. Було бучно, галасливо.

Концов погордливо цокався з гістьми й іскристими очима озирався на Олю.

Поліна Павловна масним поглядом благословляла заручену пару. Трималася статечно.

Микола Васильович був говіркий й сміявся до речі й не до речі, майже після кожного свого слова.

Оля ж сиділа бліда, мовчазна, як мармурова постать. Потім від вина їй щоки поволі починали жевріти, на устах з'явилась крива посмішка.

Її смішила церемонія цокання, тости за „вірну любов і щасливе життя“...

Враз серед галасу в дверях побачила постать Сергія. Він був оброслий на виду, лахмітний, змучені очі злякано бігали, як у загнаного звіря.

Оля спалахнула стидом і опустила погляд долу, але в другий момент, вона вийшла з-за столу й покірливо, як засуджена на кару, пішла слідом за постаттю в двері. Вона обійняла порожнечу п'ятьми й заридала розпачливою безнадією смертника.

Того вечора, як і дальші вечори, Концов пішов самотужки ночувати додому. Що-раз в його поводженні з Поліною Павловною пробігало роздратування, а іноді й грубощі.

— Ви, Поліно Павловно, в своєму домі — не мати, а яка-небудь безмовна судомойка Гапка, — чула за стіною такі вирази Оля.

Але з нею Концов був запобігливо лагідний. Кожне Оліне слово, кожне бажання він попереджав улесливою усмішкою.

Безперечно, вона вільна в своїх бажаннях. Кожне її слово — закон.

Проте Поліна Павловна, кожного дня нагадувала Олі, що вона жінка Концова й повинна подбати про свої обов'язки. Шура витрачається на обіди в ресторанах, на швачку, на прачку.

Оля затирала такі розмови.

Нарешті Поліна Павловна рішуче заявила:

— Або переходи до Шури, або йди куди хоч. Ми не будем годувати тебе до сорока років. Тут не знаєш як утримати малих, а ще й ти на наші плечі. Шура на твоє утримання нам не дає.

Оля ще не вирішила остаточно, куди їй іти, як Поліна Павловна ввечері заявила Шури:

— Оля хоче перейти до вас. Сьогодні скаржилась мені, що їй сумно сидіти цілий день без вас.

— Олю, правда? Я дуже радий. Ти побачиш, які я меблі сьогодні купив. Кажуть, надзвичайно вигідно.

На цю ніч Оля перейшла до Концова. Вона уже привикла до його ширшавих поцілунків, до важких обіймів.

Сьогодні, на семейному ліжку, з льодовою байдужістю зустріла його буйний запал.

Враз дикий рик розбудив її з омертвіння.

— Так ти йому віддалася?!

Із п'ятьми з громовим блиском упали удари Олі на обличчя, на груди...

Оля хряснулась об залізо й висковзнула, немов ранений трусик з обіймів полоза.

Але врятуватись було неможливо. Вона в тісній клітці.

Причалась в темному кутку, вся тримтіла, сподіваючись кожний момент наскоку, а з її розбитої брови спадали каплями чорні, крижаві сльози.

З часу інциденту з Тірцею, Сергій почав шукати дружби з чоловіками.

Блукаючи в різних закутках міста, йому не трудно було зав'язувати знайомства. Це були переважно плаваючі уламки старого корабля мистецтва: парикмахер-артист театру мініатюр, швець — колишній вихованець французької художньої академії, рахівник-поет Ероса, вантажник-колишній режисер мандрівного театру... Скоро вся компанія перезнайомилась між собою і майже що-вечора зустрічалась на богемські наради у кого-небудь на квартирі, або й в шинку під вивіскою „Ідальня“. Тоді розгорялись дебати, виносились присуди недоречностям сучасного.

— Театр мініатюр, по моєму, — це найпопулярніша галузь мистецтва, я сказав би, найпотрібніша в наш час. Це був би свіжий струмок в нашій затхлій атмосфері. Публіка стомилась, а вони годують її політичним чортovinням... Я пам'ятаю, як бувало виступаєш...

— Н-да! Сатира потрібна. Гостра сатира. Таких каторжних часів не знало й середньовіччя. Театр в загоні, література в загоні. У мене самого лежить уже дві збірки поезій — а попробуйте видати.

— Візьміть ви наше сучасне малярство, оце шукання революційної форми... Та це — варварство. Вже коли європейське малярство далі Мане не пішло, то...

— Ну, ви забуваєте про сюрреалізм в Європі, — кинув своє слово Сергій і надзвичайно здивував товаришів.

Сюрреалізм? — такого не чули.

Вже першого вечора Сергій виявив свою широку ерудицію в малярстві й свій талант. Він написав надзвичайної глибини символічну картину „соціалізм“, але варварство не змогло його оцінити.

Дальші вечори Сергій розмальовував приятелям сюжети нових своїх картин, які не жили на полотні тільки через те, що нема збуту.

— Так, так. Нема буржуазії — нема мистецтва.

— Ні, я вірю, в потенції є мистецтво й буде мистецтво.

— Правильно. Воно виявиться нашими талантами. За талант Костя Якововича.

— За талант!

— За талант!...

— Товариство. Чи ж знаємо ми, хто такий справді Кость Яковович? Він надзвичайно скромна й скритна людина. А це вже й є благородна риса характеру великої людини. Однак мені ще пощастило витягти у Костя Якововича кілька мимовільних зізнань, і тепер я глибоко переконаний, що Кость Яковович — зовсім не Кость Яковович, а справжнє його ім'я красується на картинах паризької виставки...

— Слава! За успіх на паризькій виставці.

— Слава!

— За успіх.

Сергій завжди одмахувався од свого таланту й успіхів, але так скромно, що не трудно було переконалися, що справжнє його ім'я лунає по всій Європі.

В приятельській компанії ореол Сергія розцвітав. Це стало його рідною стихією й життям. Потрібно було готуватися на кожний день до диспуту, щоб перемогти своїх опонентів, — вести тонку дипломатію, щоб лишитись на височині своєї слави.

Поволі Сергій став погордливо дивитись на приятелів: дурні.

Таке поводження якраз личило генієві.

Захоплення ним перейшло скоро й до жінок (законних і незаконних), що стали необхідними атрибутами „богеми“.

Сміючись в глибині з жіночої дипломатії, на практиці він був сумлінним виконавцем їх жадань. Чому не поглумитися з нікчемних істот, які того варті?

О, як незрівняно вище стояла від них Оля!

Сергій написав їй про це листа.

Він задихається в оцій міщанській атмосфері. Тільки надія й тримає його на світі. Скоро його матеріальне становище окріпне, вона переїде до його й тоді житимуть по-людському. А зараз він розважється. Звичайно, хіба ж Оля могла йнакше поставитися? Оля його розуміє, Оля його гордість.

„Ти вільний у своїх бажаннях і вчинках. Все, про що ти пишеш, ще недавно могло паралізувати мене жахом незрозумілого, але сьогодні я тебе всього розумію й не жахаюсь. О, ти не знаєш, яка я тепер стала доросла. Тебе я не осуджую...“

Цілую мого хорошого, далекого Сергія, мою мрію. Прощай“.

І Сергій ще більш погордливо почав відноситись до жінок, ще певніше підкреслював, що він таїть в собі велику таємницю. Він — загадкова романтична постать. Ще більше схилялось до його серця жінок, і більше ними жонглював Сергій.

Одного разу Сергій зайшов до парикмахера, щоб спільно з ним одвідати „богему“. Парикмахера він не застав, але його радо зустріла парикмахерова дружина Лариса Григоровна.

Це була досить елегантна, як для парикмахерового заробітку, жінка. Сергій в її прищурених карих очах не раз бачив привабливі вогні, але він лишався завжди солідарним товаришеві. Сьогодні ж Лариса Григоровна була одважна, як пантера: лише Сергій ступив крок до порога, вона дико стрибнула й загородила собою двері:

— Як собі хочете — не пушу. Тепер ви в моїй владі. І не сором вам залишати мене одну? Він там цілу ніч буде грати у проферанса, а я повинна нудитись? — Вона стискала Сергієві руки, а погляд проймав безоднею чорного смутку й іскрами ласки.

Сергій докірливо глянув їй в очі. Вмент, спалахнувши, схопив в обійми й, здавалось, летіли обое з шалом горючого метеору.

Враз з кухні грюкнули двері. Не встигла Лариса Григоровна підвести голову, як два удари по лиці знову її схилили долі.

Сергій схопив парикмахера, й здавалось — розітре, як гучний постріл одкинув йому руки. Лариса Григоровна несамовито скрикнула. Око револьвера дивилось прямо Сергієві в груди.

Ввірвалась юрма людей. То були сусіди. Схиливши голову, Сергій вийшов під проводом погрозових вигуків парикмахера.

— Пустіть, застрелю собаку.

Яка ж брудна історія! Сергій направився додому. З лівого вуха його капала кров. На душі гидко, хоч провалились. Кілька хвилин лежав скам'янілий у своїй кімнаті серед п'єми. Потім згадав про вухо й завіттив електрику.

На підлозі біля порога лежав лист. Диво, як він не бачив його раніш — поштар, певне, ще зранку всунув.

„26 вересня о 2-й годині ночі, в лікарні, моя дочка Оля вмерла. Перед цим за кілька тижнів вона вийшла заміж за Концова. Просимо не присилати більше листів.

П. Ярова“.

Сергій прочитав і глянув мертвими очима за вікно. Не міг збагнути жодного слова. Зупинилась думка, захолонула п'єма. Тиша. Тільки з вуха на білий папір: кап, кап. Враз в очі — кривава хвиля. Коловоротом заходила кімната, речі. З грудей Сергія вирвався глухий стогін смертельно - раненого звіра.

Поліна Павловна, уздрівши Сергія, розридалась. Замість відповіді на його запитання — вона подала листа.

Почерк Олі. На конверті: „Як навідається до мене Сергій — віддасте цього листа, а коли ні — спалить“.

Затаївши дух, Сергій перебігав очима нервово - списану сторінку:
... „Я вірю, що ти прийдеш і тобі моя сповідь найпершому, най-
вірнішому другові.

Я мушу вмерти, бо я зневажена, одурена, в тенетах, бо кохати
можна тільки раз. Я вже ніколи не повернуся до тебе, мого любого,
але я вирвуся з тенет“...

В кімнату ввійшов разом з Миколою Васильовичем — Концов.

Сергій похапцем заховав листа.

Концов, не привітавшись, скрикнув до Поліни Павловни:

— Ви від мене таїли її листа?

— Це лист мій — озвався Сергій, — і вам до його немає діла.

— Як, мені нема діла? Так запам'ятайте. Коли ви не повернете
мені в найближчий час Оліних листів, — всі ваші листи підуть до про-
куратури.

— Ваші листи Оля передала мені; — промовив Микола Васильо-
вич до Сергія і я їх вам віддам.

— Як? — скрикнув Концов, — так ви брехали. Вона значить не
спалила? Ви мусите передати мені їх. Я віддам йому їх лише тоді,
коли він поверне мені її листи. Оля моя жінка, я маю право...

— Коли Оля була вашою жінкою — було берегти її. А ви загнали
її в домовину, — гарячивсь Микола Васильович.

— Ось хто загнав її — показував Концов на Сергія. — Я думав,
що вона чесна, а вона такаж потаскуха як і він.

— Не смійте ображати! — з люттю в голосі підступив Сергій.

— Хоч би пам'яті її посоромилися! — заплакала Поліна Павловна,
глянувши на стіл.

Всі озирнулись.

На столі була фотографія. Оля лежала в труні. Її вуста, на мерт-
во - блідому обличчі, біль перекосив у страдницьку усмішку.

Вмент Концов прожогом накинувся на фотографію:

— І пам'ять к чорту! Розтопчу...

В той же час до його підскочив Сергій і Микола Васильович:

— Геть, падлюко!

— Мерзота... щоб я більш не бачив тебе в своєму домі.

Поліна Павловна, піднявши фотографію з долівки, плакала нав-
зрид, цілувала обличчя мертвої.

— Я сама винувата... Я сама її загубила...

Випровадивши Концова за двері, Микола Васильович почав вили-
вати своє обурення перед Сергієм:

— Вона мусіла через його отруїтись. І вмерла з синяками на тілі.
А що він виробляв, коли перед смертю вже неприємна згадувала
ваше ім'я...

Не багато могли батьки розказати Сергієві про Олю, але він
зараз сам глибоко відчував її трагедію. Коли побачив паку власних
листів, йому хотілося люто кинутися і всіх їх знищити, щоб і спогад
зник. Це були обвинувачуючі документи в її смерті. Сергій довго
сидів за столом, де сиділа навпроти вона, придушений власним зло-
чином, в напруженому чеканні. Здавалось, ось появиться в дверях
і привітає його живим голосом. Вона десь є. Вона простить...

Вітя повів Сергія до неї.

Ось за цим вуглом вони скрились від Зої, ось тут потоком збігав струмок. Висох. Не треба перестрибувати.

Кладовище. Урочисто. Сяє золотом, як у храмі. Паленіють клени тисячами свіч. Тихим смутком спадають золоті платки. Барвистим килимом веде доріжка. Тільки шепіт:

„Тихше, тихше... вона спить“...

Як черниця між золотих барв, стояв одиноко чорний гранітовий монумент.

„Тут спочиває Ольга Миколаєвна Концова - Ярова. Народилась... померла“...

Ні, вона жива. Вона вийде зараз з - за тієї каплиці (там сиділи з нею) скорботно-тиха, як осінь, вся в прозоро-блакитному, як небо.

Він мусить зустрінути її чистий, щирий...

Враз, немов з землі, до його безліч пожадливих голосів: „Костя... Котик... Кость Яковович...“ Немов роблючи заклання перед тічкою темних сил, Сергій виняв папери, розірвав на безліч пелюсток. Пелюстки відлітали з тихим шелестом, і за ними зникали, здавалось, погрозливі голоси.

Він стане самим собою. Він повернеться в своє рідне місто, де лишив образ і віру в майбутнє соціалістичне життя.

Він створить їй свій монумент — він напише образ сучасної загальної, безвільної, оббріханої, опльованої жінки.

Сергій рішуче підвівся. То був тяжкий сон. Він знову прокинеться в своєму рідному місті. Він має хороший сюжет і стане великим.

А жовта гілка привабливо шепотом:

„Мій хороший, любий Сергій“!..